

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 24 • Sayı | Number 1

Haziran | June 2025

Beşâme b. Gadîr'in Hayatı, Şairliği ve Şiirlerindeki Temalar Üzerine Edebî Bir İnceleme

The Literary World of Bashāma b. Ghadîr: Poetry, Themes, and Authorship in the Jahiliyya Period

Nurullah ORUÇ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı
Gaziantep Islamic Science and Technology University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Eloquence
Gaziantep | Türkiye
nurullah.oruc@gibtu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4487-4140>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 20.05.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2025

Atıf | Cite As

Oruç, Nurullah. "Beşâme b. Gadîr'in Hayatı, Şairliği ve Şiirlerindeki Temalar Üzerine Edebî Bir İnceleme". *Hitit İlahiyat Dergisi* 24/1 (2025), 295-318. <https://doi.org/10.14395/hid.1613612>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Yazar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiç bir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını; bu konuda tüm sorumluluğun kendisine (kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The author declares that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.

The Literary World of Bashāma b. Ghadīr: Poetry, Themes, and Authorship in the Jahiliyya Period

Abstract

This article focuses on the Jahiliyya-era poet Bashāma b. Ghadīr, who was one of the distinguished poets of his time, but remains underrepresented in contemporary academic scholarship compared to his peers. The study examines his life, poetry, and the main themes of his poems. According to many sources, Bashāma, one of the few known poets of the Ghaṭafān tribe, was the uncle of the famous *mu'allāqa* poet Zuhayr ibn Abī Sūlmā. It is also recorded that Zuhayr was influenced by his uncle Bashāma and learned the art of poetry from him. This situation clearly highlights Bashāma's significance in the poetic tradition and reflects his strong literary identity.

The lack of a comprehensive study addressing the life and poetic content of Bashāma, who influenced and was closely connected to a major figure like Zuhayr, constitutes a significant gap in the literature. Although a few studies have addressed poems attributed to Bashāma, they tend to concentrate primarily on the rhetorical analysis. This gap forms the main motivation for conducting this study. The main purpose of this research is to obtain more comprehensive information on the life and poetry of Bashāma, and to reveal his literary character. Poems composed during the Jahiliyya period frequently addressed themes such as heroism, ghazal, wisdom, praise, honor, and tribal virtue. One of the main objectives of the research is to examine the literary themes found in the poetry of Bashāma, who lived during this era, and to shed light on the sociocultural atmosphere reflected in his work.

This study, designed within the qualitative research paradigm, employs historical analysis and document review methods. Accordingly, classical sources that document poets of the era, providing both biographical details and samples of their poetry, served as the primary materials for this study. As secondary sources, the study draws on classical anthologies of Arabic poetry, historical texts examining lineage and tribal structures, and current academic studies on the subject. This approach allows for a holistic analysis that integrates both historical and contemporary perspectives.

The findings suggest that Bashāma exhibited an authoritarian presence both politically and artistically during his lifetime. His poetry addresses the themes such as ghazal, moral virtue, etiquette, wisdom, and bravery, reflecting character and leadership qualities rooted in strong ethical values. While most of the sources classify Bashāma as a poet of the Jahiliyya period, some consider him among the *muhadram* poets, those who lived during both the pre-Islamic and early Islamic eras. The widely accepted view, however, is that he belongs to the Jahiliyya period. The Jahiliyya period is typically associated with tribalism, impulsive conflict, social injustices, and widespread superstitions. However, the research concludes that a few individuals defied this dominant worldview. One such figure is Bashāma, the subject of this study. His poetry reveals a life marked by moral values such as loyalty, altruism, and pacifism. This is noteworthy, as it reflects not only his personal worldview but the community he represents.

According to the findings, while the authorship of most poems attributed to Bashāma is undisputed, there remains uncertainty regarding the authenticity of a portion of them. To address this issue, the study adopts a holistic research model that combines philological, biographical, literary and intertextual analyzes. The number of poems believed to be authored by him and preserved to the present day appears to be quite limited. However, the fact that the *mu'allāqa* poet Zuhayr ibn Abī Sūlmā—a major figure in Arabic literary history—was educated by Bashāma is particularly noteworthy. Bashāma's mentorship of Zuhayr, his own statement that he left poetry as a legacy to his nephew, and his belonging to a family of poets all suggest that the number of his poems recorded in available sources may not reflect the actual extent of his poetic output. Therefore, it is hoped that this research will contribute meaningfully to the field. In this respect, the study is expected to serve as a foundation for further research in the field.

Keywords: Arabic Linguistics and Rhetoric, Classical Arabic Literature, Jahiliyya Period, Bashāma b. Ghadīr, Arabic Poetry.

Beşâme b. Gadir'in Hayatı, Şairliği ve Şiirlerindeki Temalar Üzerine Edebî Bir İnceleme

Öz

Bu makale yaşadığı dönemin seçkin şairlerinden olan, günümüzde ise akranlarına nazaran bilimsel çalışmalarda hakkında yeterince çalışma yapılmamış olan Cāhiliyye şairi Beşâme b. Ğadīr'in hayatını, şairliğini ve şiirlerinde işlenen ana temaları konu edinmektedir. Birçok kaynak, Gatafān kabilesinin nadide şairlerin başında gelen Beşâme'nin, meşhur muallaka şairi Zühayr b. Ebī Sūlmā'nın dayısı olduğunu kaydeder. Nakledildiğine göre Zühayr, şiir sanatında dayısı Beşâme'den etkilenmiş ve bu ilmi ondan öğrenmiştir. Bu durum Beşâme'nin şiirdeki yerini ve edebi kişiliğini açıkça ortaya koymaktadır. Zühayr gibi şiirleriyle ün kazanmış önemli bir şahsiyetin etkilendiği bu zatın hayatı ve şiirlerinin muhtevasını müstakil bir şekilde ele alan bir çalışmanın mevcut olmaması, literatürde dikkate değer bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Adından söz edilen şairin yazdığı manzumeleri

konu edinen birtakım çalışmalara rastlanılmışsa da bunlarda daha çok şiirlerin retorik yönünün ele alındığı görülmektedir. Böyle bir çalışmanın yapılması fikrini oluşturan temel saik de budur. Araştırmanın temel amacı kaynaklarda biyografisi ve şairliği hakkında pek az bilgi verilen mezkûr şairin nazmettiği şiirler ışığında onun hayatı ve şairliğine dair daha geniş çaplı bilgiler elde etmenin yanı sıra edebi kişiliğini ortaya koymaktır. Câhiliyye döneminde nazmedilen şiirler; hamaset, gazel, hikmet, medih, fahr, vasıf gibi birçok konu ihtiva etmektedir. Araştırmanın temel hedeflerinden biri de o dönemde yaşayan Beşâme'nin şiirinde işlenen edebi temaların mahiyetini irdelemek ve ait oldukları dönemin sosyokültürel atmosferine ışık tutmaktır. Nitel araştırma paradigması içerisinde yapılandırılan bu çalışmada, tarihsel analiz ve doküman incelemesi yöntemleri esas alınmıştır. Araştırmanın merkezine câhiliye dönemi şairlerinden Beşâme'nin hayatı ve şiirsel birikimi yerleştirilmiştir. Bu doğrultuda, dönemin şairlerini konu edinen, onların biyografik bilgilerini aktaran ve şiirlerine yer veren klasik kaynaklar, araştırmanın birincil kaynakları olarak kullanılmıştır. İkincil kaynaklar kapsamında ise Arap edebiyatına dair klasik şiir mecmuaları, nesep ve kabile yapılarını inceleyen tarihî kaynaklar ile konuyla ilgili güncel akademik çalışmalar dikkate alınmıştır. Böylelikle hem tarihsel hem de çağdaş perspektifleri bir araya getiren bütüncül bir yöntem izlenmiştir. Yapılan tetkikler neticesinde sözü edilen şairin, yaşadığı dönemde hem siyasal hem de sanatsal bakımdan otoriter bir kişiliğe büründüğü, yazdıkları şiirlerin gazel, vasıf, itap, hikmet ve hamaset temalarını ihtiva ettiği ve bunların içeriğinden güzel ahlakıyla örnek bir şahsiyete ve liderlik vasfına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Beşâme'den bahseden kaynakların çoğu onu Câhiliyye dönemi şairleri arasında zikrederken bazısı onu muhadram şairlerden saymaktadır. Kabul edilen yaygın görüşe göre ise Câhiliyye şairidir. Câhiliyye dönemi dendiğinde çoğu zaman kabilecilik, asabiyet ve bu anlayışın sebebiyet verdiği kızgın savaşlar, birtakım olumsuz olaylar, meydana gelen adaletsizlikler ve batıl inançlar akla gelmektedir. Yapılan araştırma sonucunda ise söz konusu anlayışa sahip insanlardan istisna edilebilecek ender şahsiyetlerin olduğu kanaati hasıl olmaktadır. Bu şahsiyetler arasında yer alanlardan biri de çalışmamıza konu teşkil eden Beşâme'dir. Kaleme aldığı şiirlerde onun bütün yaşantısının son derece vefa, diğergâmlık, barışseverlik gibi ahlaki örneklerle dolu olduğuna tanıklık ederiz. Bu durum hem kendisinin hem de temsil ettiği halkın yaşam anlayışını ortaya koyma açısından dikkate değerdir. Edinilen bilgilere göre zikri geçen şairin kaleminden çıktığı söylenen şiirlerin çoğunun aidiyetinde şüphe yok iken bazısının nispeti konusunda kuşku duyulmaktadır. Ona nispet edilen şiirin aidiyet sorunu, filolojik, biyografik, edebî ve metinler arası analizlerin bir arada kullanıldığı bütüncül bir araştırma modeliyle ele alınarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Kendisine ait olduğu düşünülen ve günümüze kadar ulaşan şiirlerin sayısı ise hayli az olduğu müşahade edilmektedir. Ancak Arap edebiyatı tarihinde önemli bir isim olarak karşımıza çıkan muallaka şairi Zühre b. Ebî Sülmâ gibi bir şahsiyetin onun eğitim süzgecinden geçmiş olması, Beşâme'nin, şiiri Zühre'e miras olarak bıraktığını söylemesi ve pek çok şairin yetiştirdiği bir aileye mensubiyeti, kaynaklarda tespit edilen şiirlerden daha fazla şiirinin olduğuna işaret etmektedir. Sonuç itibarıyla Arap ediplerinin öncü şahsiyetlerinden biri olan mezkûr şairin edebi yönünü keşfetmeyi hedefleyen bu araştırmanın yukarıda bahsi geçen hususlar açısından alana katkı sağlaması temenni edilmektedir. Bu bakımdan çalışmanın yapılacak benzer araştırmalara bir basamak oluşturması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Arap Edebiyatı, Câhiliyye Dönemi, Beşâme b. Gadîr, Şiir.

Giriş

Arap edebiyatı, nahiv sarf, aruz, kafiye, şiir sanatı, Arapların kültür ve nesepleri gibi ilimlerden oluşmaktadır. Bu disiplinler içerisinde şiir ayrı bir önem taşımaktadır. Edebiyat denildiğinde genelde akla ilk şiir gelir. Kimi münekkitler Arap edebiyatını “Arap şiirlerini ezberlemek ve onlar hakkında bilgi sahibi olmak” şeklinde tanımlamışlardır.¹ Câhiliyye döneminde şiir, toplumun adet ve kültürünü sosyal ve siyasal yaşantısını yansıtan edebî bir manzume olmuştur. Kabilecilik anlayışının hâkim olduğu o dönemde hemen her kabilenin yetiştirdiği şairler mevcuttur. Bu geleneğin oluşmasında birtakım faktörler etkili olmuştur. Bunlardan biri savaşlarda düşmana gözdağı vermek, dostlara ise manevi güç sağlamak amacıyla ihdas edilen hamaset konulu şiirlerdir. Bu anlayış ise şiirin toplumdaki derin etkisinin bir yansımasıdır.²

İslam öncesi dönemde şiire gösterilen ihtimamı kanıtlayan eylemler arasında panayırarda düzenlenen şiir yarışmaları yer almaktadır. Bu müsabakalar sonucunda başarı kaydeden şairler çeşitli ödülleriyle taltif edilmişlerdir. Aldıkları en değerli mükâfatlardan biri beğenilen şiirlerin Kâbe duvarına asılmasıdır. Bu ödüle layık görülen şiirler muallakât, yazarları ise muallaka şairleri isimleriyle anılmıştır. Bu şöhret vesilesiyle hem edebiyatçıların hem de halkın ilgi odağı haline

¹ Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târihu'l-edebi'l-Arabi* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008), 22, 26.

² Yahya el-Cubûrî, *eş-Si'ru'l-Câhili hasâisuhu ve fûnûnuh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 293.

gelmiştir. Böylece mahsul oldukları döneme ait çoğu şiir ve yazarı hakkında pek fazla eser kalmazken onlar günümüze kadar adlarından söz ettirmeye devam etmişlerdir.³

Edebiyat sahasındaki araştırmacıların ilgisini çeken mezkûr şiirler ve müellifleri bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Bunlardan biri de Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609) ve şiirleridir. Züheyr'i ve şiirlerini irdeleyen çalışmaların genelinde hem dayısı hem de şiirde hocası olduğu nakledilen Beşâme'ye sıkça değinilmektedir. Beşâme hakkında aktarılan bilgilerin vecizesi maddi sıkıntılar çeken Züheyr'in bakımını üstlenmesi ve ona şiir öğretmesidir.⁴ Züheyr, divanların rivayetinin yaygın olduğu Câhiliyye döneminde, kasideler üzerinde uzun süre yoğunlaşan ve meşhur muallakasıyla tanınan bir şairdir.⁵ Onun hocalığını yapan Beşâme'nin ise gerek hayatını ve gerekse şiirlerinin muhtevasını akademik düzeyde ve müstakil bir biçimde inceleyen bir çalışmaya rastlanmaması dikkat çekicidir. Esat Ayyıldız'ın hazırladığı *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv* adlı Doktora Tezi, Ali Eminoğlu'nun hazırladığı *Şekil ve Muhteva Yönünden el-Mu'allakatu's-Seb'* adındaki Yüksek Lisans Tezi, Nihat Bayırkan'ın *Cahiliye döneminden Raşid Halifeler Dönemi sonuna kadar Müzeyne Kabilesi* adlı Yüksek Lisans Tezi, Memdûh Hamed el-Harbî'nin *Cemâliyyâtü't-Tekrâr fî Şi'ri Beşâme b. el-Ğadîr el-Mürrî* adlı makalesi, Ali Üde es-Sevâir ile Hibe Mustafa Câbir'in yazdıkları *Tecelliyâtü't-Temâsûk en-Nassî ed-Delâli fî Kasideti Beşâme b. el-Ğadîr "Hacartü Ümâme"* adlı makaleleri, Yaşar Seracettin Baytar'ın kaleme aldığı *Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın Muallakası ve İhtiva Ettiği Hikmetli Sözler* adlı makalesi, Hamit Salihoğlu'nun yazdığı *Câhiliyye Dönemi Evsîye Şiir Ekolü* isimli makalesi, Abdussamed Yeşildağ'ın *Bânet Su'âd Kasîdesine Yapılan Çalışmaların Tesbiti Üzerine-I* başlıklı makalesi, Muhammed Mahmut Olçun'un ortaya koyduğu *Cahiliye Döneminin Meşhur Üç Medîh Şairi en-Nâbiğa, Zuheyr ve el-'Aşâ* konulu makalesi, Ali Sevdî'nin *Muallakât Şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ'da Ahlâk ve İnşâ Temalı Şiirler* başlıklı kitap bölümü, Feyzettin Ekşi'nin *Câhiliye Döneminde Barışsever Bir Arap Şairi: Zuheyr B. Ebî Sulmâ* adlı bildirisi araştırmamızla ilintili çalışmalardır.

Anılan araştırmalarda Beşâme'nin Züheyr ile birlikte anılması hayatı ve şiirleri hakkında sınırlı bilgilerin yer almasından öteye gidilmediği görülmektedir. el-Harbî'nin çalışmasında anılan şiirlere yer verilmişse de bunların retorik yönü üzerinde durulmuştur. Sevâir ile Câbir'in makaleleri de benzer nitelikte olup Beşâme'nin sadece bir kasidesini konu edinmiştir. Dolayısıyla anılan şairi ve şiirlerinin tematik yönünü irdeleyen bir çalışmanın ortaya konması bu yönüyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu saikle çalışmamız, zikredilen şairin hayatı, şairlik yönü ve şiirlerinin muhtevasını ele almaktadır. Bu araştırmayla Beşâme'ye nispet edilen şiirlerin tevsiği, edebiyat açısından analizi ve bunun neticesinde şairin edebî kişiliğinin ortaya koymayı konulması hedeflenmektedir. Çalışmanın sonunda şairin şiirinde işlenen temaların inceliklerine vakıf olunması beklenmektedir. Tarihsel ve doküman analizi desenleriyle ele alınan bu araştırmada veri toplamada klasik kaynaklardan ve bilimsel araştırmalardan yararlanılmıştır. Çalışmamız Beşâme'nin hayatı, şairliği, ona nispet edilen şiirin aidiyeti ve şiirinde işlenen temalar olmak üzere dört ana başlıkta ele alınmıştır. Beşâme'ye nispet edilen şiirin aidiyet problemi çözümleme bağlamında kaynaklar arası karşılaştırmalar yapılmış, anlatı yapısı ve konu bağlamı dikkate alınarak şiirin içeriksel yönü değerlendirilmiştir. Ayrıca şiirsel üslup ve tematik benzerlikler üzerinden Beşâme'ye ait olduğu kabul edilen diğer metinlerle karşılaştırmalı bir

³ Ebû Alî el-Hasen b. Beşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-si'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981), 1/22.

⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-su'arâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002), 1/38.

⁵ Fuat Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi* (İstanbul: İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2014), 1/66.

inceleme gerçekleştirilmiştir. Eleştirel metin tahlilleri ile modern dönemde şiire yönelik yapılan yorumlar da gözden geçirilerek bu yorumlara eleştirel bir perspektifle yaklaşılmıştır.

1. Beşâme b. Gadîr'in Hayatı

Beşâme yaygın kanaate göre Câhiliye devrinin kadim şairlerindendir. *Beşâme* ismi sözlükte kokusu ve tadı hoş olan bir ağaç türünü ifade etmektedir.⁶ Beşâme'nin tam ismi ve nesebiyle ilgili olarak ise farklı rivayetler bulunmaktadır. Kimilerine göre onun künyesi Beşâme b. Amr b. Muaviye b. el-Ğadîr b. Hilâl el-Mürri'dir. Bazıları ise onu sadece Beşâme b. el-Ğadîr diye zikretmiştir. Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109) ondan Ebû İkrime olarak bahsetmiştir. Tercih edilen görüşe göre onun tam ismi *Beşâme b. Amr el-Ğadîr b. Hilâl b. Sehm b. Mürre b. Avf b. Zübân b. Reys b. Gatafân*'dır.⁷ Kimilerine göre el-Ğadîr lakabı babası Amr'a, kimilerine göre ise annesine aittir.⁸ Kaynaklar Beşâme'nin, kısır olarak dünyaya geldiğini ve onun hiç çocuğunun olmadığını kaydeder.⁹ Dolayısıyla *İkrime babası* diye anılması ilginçtir. Beşâme'nin kaynaklarda bu denli isminin zikredildiği halde doğumu yahut ölümüne ilişkin bir kayda rastlanmaması ilgi çekicidir. Ancak onunla birlikte zikredilenlerin vefat tarihleri dikkate alındığında, milâdî altıncı asrın sonlarında veya yedinci yüzyılın başlarında öldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum sonraki satırlarda anılan şairin yaşadığı döneme ilişkin yapılacak değerlendirmeler doğrultusunda daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır.

Beşâme, mensup olduğu Gatafân kabilesi içerisinde oldukça saygın biridir. Bu kabile savaflara katılma konusunda mutlaka onun görüşünü alırdı. Savaşlar sonucunda kazanılan ganimetlerden kendisine büyük pay düşerdi. Evlat sahibi olmadığından elde ettiği gelirlerle oldukça servet sahibi olmuştu.¹⁰ Câhiliye döneminde yaşayan insanlar, mensup oldukları kabile reisine karşı son derece duyarlıydılar. Öyle ki vefatından sonra onun oğullarından birinin lider olmasını arzu ederlerdi. Fakat bu konuda önceliğin toplum nezdinde itibar sahibi olan oğula verilmesi esastır. Beşâme'nin durumu da böyledir. O, bu makamın peşine düşmediğini; onu atalarından miras edindiğini aşağıdaki beyitlerde dillendirmiştir:

وَجَدْتُ أَبِي فِيهِمْ وَجَدِي كَلِيْمَا
يُطَاعُ وَيُؤْتَى أَمْرُهُ وَهُوَ مُحْتَبَى
فَلَمْ أَتَعَمَلْ لِلْمَيْيَادَةِ فِيهِمْ
وَلَكِنْ أَتَنَبَّى طَائِعاً غَيْرَ مُتَعَبٍ

İçlerinde hem dedeme hem de babama itaat edildiğini gördüm.
Onlar hiç zahmete girmeden emirleri yerine getirmekteydi.
Dolayısıyla onların (kabilenin) efendisi olma çabasına girmedim.
Bilakis bu makam, gönüllüce ve zahmetsizce buldu beni.¹¹

Yukarıdaki beyitler, Câhiliye toplumunda liderlik makamının babadan oğula geçtiğini göstermektedir. Şair burada kendisinin bu makama layık görülmesini atalarının nüfuz sahibi olmalarına ve liderlik vasfını taşımalarına bağlamaktadır. Bu durum halkın benimsedikleri mevcut

⁶ Ya'kûb Firûzâbâdî, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011), 108; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî el-Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâtî'l-Mufaddal*, thk. Fahrüddîn Kabâve (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 278.

⁷ Geniş bilgi için bk. Âmidî, Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferâc (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1961), 246; Azîze Fevval Bâbestî, *Mu'cemu's-şu'arâ'l-Câhiliyyîn* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1998), 55-56.

⁸ Muhammed b. Habîb, *Men nûsibe ilâ ümmihi mine's-şu'arâ*, thk. Abdüsselam Harun (Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matbbati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdüh, 1972), 91.

⁹ Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâtî'l-Mufaddal*, 278.

¹⁰ Hayruddîn b. Mahmud ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 2/54; Ahmet Şevkî Abdüsselâm Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî el-Asrî'l-Câhilî* (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 302; Muhammed Süleyman et-Tayyib, *Mevsûatü'l-kabâil el-Arabiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikrî'l-Arabî, 2010), 1/620-621; Nihat Bayırkan, *Müzeyne Kabilesi*, (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019), 63.

¹¹ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz el-Kinânî, *Kitâbü'l-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/302.

kabile reisinin oğlunun riyasete getirilmesinden yana olduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla bir kimsenin atalarının sahip oldukları konum, onun kabile liderliğine getirilmesinde belirleyici bir unsurdur.

Güzel ahlakıyla bilinen Beşâme, yoksulların yardımına koşan, akrabalık hakkını gözetken merhametli bir şair olarak bilinmekteydi.¹² Yazdığı bazı şiirlerden onun hoşgörülü ve barışçıl biri olduğu anlaşılmaktadır. Câhiliyye döneminde hasat mevsiminde kabileler bir araya gelirdi. Bu durum onların birbirleriyle kaynaşmaları ve dayanışma içerisinde olmalarına olanak sağlamaktaydı. Bir gün bu vesileyle toplanan kimi kabileler hasat işleminden sonra ayrılmaya karar verirler. Bu sahneye tanık olan Beşâme duygularını şöyle dile getirmektedir:

لَيْتَ لَيْتَ مَا عَاجُوا وَمَا أَنْتَظَرُوا	إِنَّ الْخَلِيطَ أَجَدَّ الْبَيْنِ فَأَبْتَكُرُوا
مَاءَ بَكْلِيَّةٍ لَا مِلْحَ وَلَا كَنْزَ	زَمُوا الْجَمَالَ وَقَالُوا إِنَّ مَشْرَبَكُمْ
أَشْفَقْتُ مِنْهَا فَمَا زَادَكَ الْحَذَرُ	مَا كَانَ يَبْنِيهِمْ إِلَّا مَجَاهِرَةً
فِي السَّيْرِ أَشْوَسَ فِيهِ الْفَحْشُ وَالضَّجَرُ	اسْتَقْبَلُوا الْمَسْقُطَ الشَّرْقِيَّ يَخْضِرُهُمْ
نَحْلُ الْمُشَقَّرِ أَوْ مَا رَبَّيْتُ هَجَرَ	كَأَنَّ ظُعْنَهُمْ وَالْأَلَّ يَرْفَعُهَا
حَتَّى تَقَطَّعَ دُونَ الْجِيزَةِ الْبَصَرُ	مَا زِلْتُ أَرْمُقُهُمْ فِي الْأَلِّ مُرْتَفِعًا

Dostlar erkenden ayrılmanın telaşı içerisindeydiler.
Düşünmeden, beklemeden gitmeye karar verdiler.
Develere yularları takıp birbirlerine şöyle seslendiler:
Külye'de içersiniz suyunuzu ne tuzlu ne de bulanık.
Bu firkatten endişelendin; Ne faydası oldu sana?
Yıldızların düştüğü yerin doğu tarafına yöneldiler.
Azılı, katı ve kibirli bir lider komutasında.
Serabın yükseltip alçalttığı develeri,
Sarı veya Hacer Şehri'nin hurma ağaçlarını andırıyordu.
Dirseğime yaslanıp çayırdaki komşularımı gözetleyip durdum.
Gözlerimin önünden kayboluncaya kadar.¹³

Beşâme'nin izinden giden talebesi Züheyr, hocasının şiirine yakın bir üslup ve ifadeyle aşağıdaki şiiri dile getirmiştir:

وَعَلِقَ الْقَلْبُ مِنْ أَسْمَاءَ مَا عَلِقَا	إِنَّ الْخَلِيطَ أَجَدَّ الْبَيْنِ فَأَنْفَرَقَا
يَوْمَ الْوَدَاعِ فَأَمْسَى الرَّهْنُ قَدْ غَلِقَا	وَفَارَقْتُكَ بِرَهْنٍ لَا فِكَالَ لَهُ
فَأَصْبَحَ الْحَبْلُ مِنْهَا وَاهِنًا خَلِقَا	وَأَخْلَقْتُكَ ابْنَةَ الْبُخْرِيِّ مَا وَعَدْتُ

¹² Süleyman Tülüçü, "Züheyr b. Ebû Sülma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/541; Yaşar Seracettin Baytar, "Züheyr b. Ebî Sülma'nın Muallakası ve İhtiva Ettisi Hikmetli Sözler", *İlahiyat Akademi Dergisi* 15 (2022), 6.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtü fuhûlî's-şu'arâ'*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Cidde: Daru'l-Medenî, ts.), 2/722.

Dostlar, ayrılmaya karar verip yollarını ayırdılar.
Esmâ'nın aşkı ise, kalbimi öyle sardı ki, ondan bir daha ayrılamadı.
Senden, veda günü kalıcı bir bağ kurarak ayrılıp gitti.
Bu bağ artık çözülmesi imkânsız bir hale büründü
Bekrî'nin kızı, sana verdiği sözü yerine getirmede.
Onun vaadi, zayıflayıp yıpranmış bir hale geldi.¹⁴

Züheyr'in bu şiirinde hocasının şiirine benzer bir ifade ile başlandığı açıkça görülmektedir. Sonraki satırlarda ise hocasının şiirinde yer alan gazel ve itap temalarına paralel bir üslup görülmektedir. Bu gözlem, anılan iki şair arasındaki ilmi etkileşimi ortaya koyma açısından dikkat çekicidir.

2. Beşâme b. Gadîr'in Şairliği

Beşâme, Câhiliyye şairi Evs b. Hacer'in (ö. 620) kurucusu olduğu Evsiye şiir ekolünün önde gelen temsilcilerindendir.¹⁵ Bu ekole müntesip şairlerin ortak özelliği şiirlerinde kullanılan edebi ve dilsel üsluptur. Zikredilen mektebin yetiştirdiği şairler, şiirlerini güzelleştirmeye yönelik eklemecikarma gibi faaliyetlerde bulundukları için *muhekkikûn/oymacılar* lakabıyla anılmışlardır. Bu yönleriyle onları takip eden şairlere öncülük etmişlerdir.¹⁶ Bu veriler ışığında, ekolün bir üyesi olarak Beşâme'nin de otorite bir şair olduğu söylenebilir.

Anılan ekolün baş temsili kabul edilen Evs b. Hacer'in, sonraki dönem şairleri üzerinde derin etkiler bıraktığı ifade edilmektedir. Hamaset konulu şiirlerinde, düşmana karşı daima tetikte olunması, savaşa her daim hazırlıklı bulunulması ve caydırıcı bir güç sergilemenin önemi sıkça vurgulanmaktadır. Bazı şiirlerinde, şairin özellikle vasma yer vermesiyle dikkat çektiği ve bu yönüyle edebî çevrelerde tanınır hâle geldiği nakledilmektedir. Anılan şair ayrıca ahlaka ilişkin şiirleriyle de adından söz ettirmiştir.¹⁷ Aşağıdaki şiirinde, muhatap aldığı topluluğu ahlaki zaafarla eleştirirken, kendi duruşunu bir erdem örneği olarak sergilemektedir:

وَلَوْ كَانَ جَارٌ مِنْكُمْ فِي عَشِيرَتِي إِذَا لَرَأَوْا لِلْجَارِ حَقًّا وَمَحْرَمًا
وَلَوْ كَانَ حَوْلِي مِنْ تَمِيمٍ عَصَابَةً لَمَا كَانَ مَالِي فِيكُمْ مُتَقَسِّمًا
أَلَا تَتَّقُونَ اللَّهَ إِذْ تَعْلِفُونَهَا رَضِيخَ النَّوَى وَالْغَضْنَ حَوْلًا مُجَرَّمًا

Eğer sizden biri benim kabilemde komşu olsaydı,
Komşuya ait haklar ve mahremiyetin farkına varırlardı.
Temîm kabilesinden bir grup çevremde bulunsaydı,
Malım sizin aranızda paylaşılmazdı.
Allah'tan korkmaz mısınız ki,
Bir yıl boyunca hurma çekirdeği lapası gibi beslersiniz onları.¹⁸

Yukarıdaki veriler ışığında Evs b. Hacer'e ait bu nitelikteki şiirlerinin, Beşâme'nin şiir anlayışını şekillendirdiği ve ona esin kaynağı olduğu söylenebilir. Nitekim Evsiye mektebinin seçkin temsilcilerinden biri olarak anılması ve şiirlerinde benzer tematik unsurların bulunması bu etkileşimin izlerini taşımaktadır.

¹⁴ Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân el-A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Dîvânî Züheyr*, thk. Fahreddin Kabâve (Beyrut: Daru'l-Âfâk el-Cedîde, 1980), 63.

¹⁵ Mârûn Abbûd, *Edebü'l-Arab* (Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-Talîm ve's-Sekâfe, 2012), 60; Hamit Salihoslu, "Cahiliyye Dönemi Evsiye Şiir Ekolü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 443.

¹⁶ Şevkî Abdusselâm Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî el-Asrî'l-Câhilî*, 1/143.

¹⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-su'arâ*, 198; Hüseyin Varol, "Evs b. Hacer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/542.

¹⁸ Şair, son dizesinde çalınan koyun sürüsüne atıfta bulunarak, bu çirkin eylemi eleştirmektedir; bk. Ebû Şüreyh Evs b. Hacer et-Temîmî, *Dîvânü Evs b. Hacer*, thk. Muhammed Yusuf Necm (Beyrut: Daru Sâdir, 1979), 112.

Nakledildiğine göre Gatafânoğulları kabilesinde şiirde en önde gelen şair Beşâme'dir. Yeğeni Züheyr b. Ebî Sül mâ, mu'allaka şairleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bu konuda temel eğitimi dayısından almıştır.¹⁹ Züheyr küçük yaşlarda, şair olan babası Rebîa b. Ebî Sül mâ'yı kaybetmiştir. Bu olaydan sonra onun annesi meşhur şair Evs b. Hacer ile evlenmiştir. Bunun üzerine dayısı onu himayesine almıştır. Beşâme, ölüm döşeginde iken yeğenleri arasında malını bölüştürmüştür. Züheyr kendisine: "Bu maldan bana da hisse versen!" dediğinde, Beşâme ona maldan daha hayırlı bir şey bıraktığını söyler. Züheyr, bunun ne olduğunu sorunca, Beşâme "Şiirlerimdir." yanıtını verir.²⁰ Bu olay, Beşâme'nin şiire olan eğilimini ve pek çok şairin yetiştirdiği bir aileden geldiğini açıkça göstermektedir. Beşâme'nin kaleminden çıkan uzun ve seçkin şiirlerinin olduğu rivayet edilmektedir.²¹ Bunların pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Bazılarının aidiyeti konusunda ise farklı söylentiler bulunmaktadır. Şairin günümüze kıyasla imkanların az olduğu bir dönemde yaşaması hasebiyle yazdığı çoğu şiirlerin kaybolması tabiidir.

Beşâme'nin hangi dönemin şairlerinden olduğuyla ilgili iki farklı görüş vardır: Ebû Ubeyd el-Bekrî (öl. 487/1094) onu Câhiliyye dönemi şairlerinden saymaktadır.²² İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846) ise onu İslamiyet dönemi şairleri arasında zikretmektedir.²³ Yaygın kanaate göre ise Câhiliyye şairleri olup İslam'ın ilk yıllarına tanıklık etmiştir. İslam tarihini ele alan kaynaklarda isminden çok bahsedilmemesi de bunu göstermektedir.

3. Beşâme'ye Nispet Edilen Şiirin Aidiyeti

Şairler arasındaki isim ya da soy isim benzerliğinden kaynaklı olarak bazı şiirlerin yazarlarının karıştırılması normaldir. Beşâme de bunlardan biridir. Onun soyadını taşıyan Hassân adındaki bir şaire ait olduğu söylenen aşağıdaki şiir buna bir örnektir:

قَالَتْ أُمَامَةُ يَوْمَ بَرْقَةِ ضَاكِكِ	يَا ابْنَ الْغَدِيرِ لَقَدْ جَعَلْتَ تَغْيِيرُ
أَصْبَحْتَ بَعْدَ شَبَابِكَ الْغَضُّ الَّذِي	تُقَضَّتْ مَرِيضَتُهُ وَغُصْنُكَ أَخْضُرُ
شَيْخًا دَعَامَتُكَ الْعَصَا وَمُشَيِّعًا	لَا يَبْتَغِي خَبْرًا وَلَا يَسْتَحِيرُ
فَأَجَبْتُهَا أَمَّنْ يُعْمَرُ يَعْتَرِفُ	مَا قَدْ رَعِمَتْ وَيَنْبُ عَنْهُ الْمَنْظَرُ
وَلَقَدْ رَأَيْتُ شَبِيهَ مَا غَيَّرْتَنِي	يَغْدُو الزَّمَانُ بِهِ عَلَيْكَ وَيَبْكُرُ
وَجَعَلْتَ يَحْفَظُنِي الصَّغِيرُ وَمَلَّنِي	أَهْلِي وَكُنْتُ مُكْرَمًا لَا أَكْهَرُ
وَشَرِبْتُ بِالْقَلْبِ الصَّغِيرِ وَقَادَنِي	نَحْوَ الْمُقَامَةِ مِنْ بَنِي الْأَصْغَرُ

Vasit'ta buluştuğumuzda Ümâme şöyle dedi:
Gadir'in oğlu! Kuşkusuz değişmeye başladın.
Tazecik gençliğinden sonra yaşlandın artık.
Takati kalmayan bir gençlik.
Bir bastondur destek aldığın, bir de haberci.
Ne arayan ne de soran bir haberci.
Cevabım suydur: Yaşlı olan, bu iddianı
Ve çirkin göründüğünü kabul eder.

¹⁹ Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, 246.

²⁰ Tayyib, *Mevsûatü'l-kabâil el-Arabiyye*, 1/623; Feyzettin Ekşi, "Câhiliye Döneminde Barışsever Bir Arap Şairi: Zuheyr b. Ebî Sül mâ", *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*, ed. Muhiddin Okumuşlar (Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016), 1/457; Esat Ayyıldız, *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019) 220-221.

²¹ Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, 87.

²² Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz el-Bekrî, *Simtû'l-le'âlî fî şerhi Emâli'l-Kâfî*, thk. Abdülazîz el-Meymenî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1936), 1/38.

²³ İbn Sellâm, *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ*, 2/719.

Beni ayıpladığın benzerini sende gördüm elbet.
 Bu kusur erken bir vakitte sende belirmiştir.
 Artık küçükler beni koruyor; ailem usandı bu halimden.
 Hâlbuki daha önce değerliydim, hiç incinmezdim.
 Küçük kâsede içtim, sevk etti beni.
 En küçük oğlumun evine.

Yukarıdaki şiirin aidiyeti konusunda iki farklı rivayet vardır: İlkine göre şiirin yazarı Beşâme'dir. Bu rivayetin yer aldığı kaynakta yalnızca ilk üç beyte yer verildiği görülmektedir.²⁴ Diğer rivayete göre ise şiir Beşâme'nin soydaşı Hassân b. Ğadîr'e aittir. Anlatıldığına göre bu zat sevgilisiyle arasında geçen bir olayı şöyle anlatır: Arap kadınları arasında eşsiz bir güzelliğe sahip genç bir kıza rastladım. Onunla evlenmeyi çok arzu ettim; ama kısmet olmadı. Aradan kırk yıl geçtikten sonra tekrar buluştuk. Epey yaşta ilerlemişti. Benim de yaşlandığımı görünce bana "İbnü'l-Ğadîr sen misin" diye sordu. Yanıtım: "Evet" idi. Bunun üzerine bana "Ne kadar da pirifani olmuşsun!" dedi. Bu sözler karşısında kendisinin de benim gibi ihtiyarlayıp değiştiğini bu şiirle dile getirdim.²⁵ Bu anlatı Ebû Alî el-Kâlî (ö. 356/967)'nin *Zeylû'l-Emâlî ve'n-nevâdir* adlı eserinde serdedilmektedir. Söz konusu eserdeki birçok bilginin hatalı olduğunu düşünen Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094), bunların tashihine yer veren *Kitâbü't-Tenbîh 'alâ aġlâtı Ebî 'Alî fî Emâlîhi* isminde hacimli bir eser kaleme almıştır.²⁶ Anılan kitapta tartışmamıza konu olan şaire temas edilmediği görülmektedir. Fakat yeniden revize edilen Kâlî'nin eserinde Beşâme yerine Hassân isminin yazılmasının sehven olduğu ihtimalden uzak değildir. Sonuçta bir edebiyat münekkidi olarak Kâlî'nin aynı künyeyi taşıyan Beşâme'yi tanınması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle farkına varmadan Beşâme'nin soydaşının ismini zikretmesi beklenen bir durumdur.

İhtilafa konu olan mezkûr şiirin Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'inde de ilk üç beyti zikredilmiş; ancak bu beyitlerin kime ait oldukları belirtilmemiştir. Adı geçen eserin muhakkiklerinden Muvaffak Şihâbüddîn yine el-Kâlî'nin adı geçen eserine atıfta bulunarak şiiri Hassân'a nispet etmektedir.²⁷ Aynı eserin bir başka muhakkiki olan Hasan es-Sendûbî ise aslında sözü edilen ismin şiirin sahibi olmadığını öne sürmektedir.²⁸ Bu yaklaşıma istinaden buradaki şiirin anlatılan hadiseye örnek teşkil etmesi bakımından söylendiği düşüncesi hasıl olmaktadır.

Şiirde kullanılan üslup da mevzubahis olan şiirin Beşâme'nin eseri olduğuna işaret etmektedir. Nitekim şairin Ümâme'den söz ettiği her iki şiir arasında yöntem bakımından benzerlik bulunmaktadır; iki şiirde de şair ilk beyitlerde önce sevgilisinden ve onun kendisine yönelttiği sözlerden başlamış, sonrasında ise ona cevaben söylediği kendi sözleriyle devam etmiştir. Buna ilave olarak her iki şiirde yer alan maşukanın ismi Ümâme'dir.²⁹

Şairlerin biyografilerini anlatan kaynaklar genellikle onlara ait şiirlerden kesitler sunmaktadır. Hassân'ın isminin geçtiği yerde ise ona nispet edilen bu şiire yer verilmediği görülmektedir. Muasır Arap edebiyatı yazarlarından Hasan İsa Ebû Yâsîn (d. ?) ise Hassân'ın mensup olduğu kabilesini ele aldığı eserinde onu zikretmiş ve kaynak göstermeksizin bu şiiri ona nispet etmiştir.

²⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Hâşim el-Hâlidî-Ebû Osman Saîd b. Hâşim el-Hâlidî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir min eş 'ârî'l-mütekaddimîn ve'l-Câhiliyye ve'l-muhammâdîn*, thk. Seyyid Muhammed Yusuf (Kahire: Lihnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, ts.), 2/211.

²⁵ Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsım el-Kâlî, *Zeylû'l-Emâlî ve'n-nevâdir*, (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, ts.), 100-101.

²⁶ Mehmet Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/247.

²⁷ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Muvaffak Şihâbüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2009), 1/68.

²⁸ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Hasan es-Sendûbî (Birleşik Krallık: Müessesetü Hindâvî, 2022), 636.

²⁹ Hâlidî-Hâlidî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2/211; Ebû's-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullah b. Alî İbnü's-Şecerî, *Muhtârâtü Şu'arâ'il-Arab*, thk. Muahmûd Hasan (Kahire: Matbaatu'l-İtimâd, 1925), 1/14.

Ayrıca bu şiirden başka mezkûr şairin şiirine yer vermemiştir.³⁰ Hâlbuki bu şairin isminin geçtiği başka kaynaklarda ona farklı şiir nispet edilmiştir.³¹

Yukarıdaki tespitler bahsedilen şiirin Beşâme'ye ait olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber görünürde bunun aksini ortaya koyan bazı bulgular göze çarpmaktadır. Bunlardan biri şiir içeriği ile Beşâme hakkında verilen bazı bilgilerin birbiriyle örtüşmemesidir. Mesela şairin kısır olduğu ifade edilmiştir;³² ama şiirdeki “*Küçük kâsede içtim; en küçük oğlumun evine sevk etti beni.*” ifadesinden şairin çocuk sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat buradaki بني (oğul) kelimesinin kabile müntesibi anlamında kullanıldığını düşünürsek bu konudaki şüphe ortadan kalkacaktır. Nitekim önceki satırlarda anlatıldığı üzere mezkûr şair kabilenin reisi ve efendisidir. Dolayısıyla şairin benim oğlum derken bana müntesip olan oğul anlamını kastetmiş olması ihtimal dahilindedir. Ayrıca şairin biyografisinde kendisine itaat edilen ve kabilesi tarafından takdir gören bir lider olduğu anlatılmaktadır. Şiirde yer alan “*ailem/kabilem usandı bu halimden*” cümlesinin ise şaire izafe edilen bu vasfa ters düştüğü hissini uyandırmaktadır. Fakat şairin bunun akabinde “*Hâlbuki daha önce değerliydim, hiç incinmezdim*” sözlerine yer vermesi bu problemi gidermektedir. Böylece tartışmaya sebep olan yukarıdaki şiirin Beşâme'ye ait olduğu kanaati hasıl olmaktadır. Bunun dışında bazı şiirler Beşâme'ye nispet edilse de yaygın kanaate göre başka şairlere aittir. Bunlar “*وَلَقَدْ غَضِبْتُ لِحَدِيفٍ وَلِقَيْسِهَا*” Hindif ve Kays adına öfkeye kapıldım”;³³ “*أَلَيْعَ*” Görüyor musun, beni kınayarak kalbimi nasıl kırdığını?”³⁵ diye başlayan şiirlerdir.³⁶

4. Beşâme b. Gadîr'in Şiirinde İşlenen Temalar

4.1. Gazel/Lirik

Gazel, esasen Arap edebiyatında bir nazım çeşidi olmayıp kasidenin başlangıç kısmını oluşturan aşka dair sözlerdir. Fakat sonrasında bu kavram, aşkı anlatan şiirlerin genel adı olmuş ve Arap şiirinin en önemli edebî türleri arasında yerini almıştır.³⁷ Muasır araştırmacılardan Yahyâ el-Cübûrî (ö. 1440/2019), bu konuda şöyle der: “Şiir türlerinin en önemlisi, insanın fitratına en yakın olanı, kalbe ve ruha hitap eden gazeldir.”³⁸ Şair bu tür şiirde sevgisini ifade etmek için sevgilisinin fizikî güzelliklerinin yanında onun huy ve tabiatına da değinerek özlemini dile getirmektedir.³⁹ Câhiliyye devrinde gazel şiirinde kadının vasıfları anlatılırken doğa unsurlarına başvurulmuştur.⁴⁰ Sevgilinin adının anılması ise bir gelenektir. Araştırmamıza konu olan Beşâme de bu gelenek içerisinde yer almıştır. Aşağıdaki şiir buna örnektir:

³⁰ Hasan İsa Ebû Yâsîn, *Şi'rü Müzeyne ve ahhbâruhâ fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, (Riyad: Dâru Câmiatü'l-Melik Suûd, 994), 72.

³¹ Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, 246.

³² Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâtî'l-Mufaddal*, 278.

³³ Ebû Temmâm Habib b. Evs et-Tâi, *Dîvânü'l-hamâse*, thk. Abdülmunim Ahmed es-Sâlih (Basdat: Dâru'r-Reşid li'n-Neşr, ts.), 120; Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî'l-hamâse*, thk. Sırrîd eş-Şeyh-Ahmed Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/283.

³⁴ Ebû'l-Ferec Âlî b. el-Hüseyn el-İsfahânî, *el-Esânî*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc (Beirut: Dârü's-Sekâfe, 1958), 13/36; Butrus b. Bûlus el-Bustânî, *Dâiret'ül-maârif* (Tahran: Müessesetü Matbûâtî İsmâiliyyân Tahran Nâsir Husrev Bâsir Mecdî, 1876), 3/144

³⁵ Muhammed b. Yeşîr el-Reyyâşî, *Divân Muhammed b. Yeşîr*, thk. Muzhir el-Haccî (Humus: Dârü'z-Zâkire, 1996), 65-66; Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberraed el-Ezdî, *el-Kâmil fi'l-edeb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dârü'l-Fikr il-'Arabi, 1997), 3/117.

³⁶ Bir makale hacmini aşacağı düşünüldüğünde söz konusu şiirlerin her birinin detayını burada zikretmemeyi tercih ettik.

³⁷ Râfiî, *Târîhu adâbîlî-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübîl-İlmîyye, 2000), 3/281; Halûk İpekten, “Gazel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/440-442; Nurullah Oruç, *Câhiliyye Döneminde Arap Kadın Şairler ve Şiirleri: Tematik ve Retorik bir İnceleme* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2024), 61.

³⁸ Cubûrî, eṣ-Ṣi'ru'l-Câhilî Hasâisuhu ve Fünûnuhû, 279.

³⁹ Cübürî, *eş-Şî'ru'l-Câhilî Hasâsîsuhu ve Fünûnühü*, 279-280; Halûk İpekten, "Gazel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/441.

⁴⁰ Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 3/86.

وَحَمَلْتُ أُمَامَةَ هَجْرًا طَوِيلًا	وَحَمَلْتُ النَّأْيَ عَيْنًا ثَقِيلًا
وَحُمِلَتْ مِنْهَا عَلَى نَأْيِهَا	حَيَالًا يُوَافِي وَثِيلًا قَلِيلًا
وَنَظَرَةَ ذِي شَجَنِ وَامِقٍ	إِذَا مَا الرِّكَائِبُ جَاوَزْنَ مِيلًا
أَتَتْنَا نُسَائِلُ مَا بَيْنَنَا	فَقُلْنَا لَهَا قَدْ عَزَمْنَا الرِّحِيلَا
وَقُلْتُ لَهَا كُنْتُ قَدْ تَعَلَّمِ	مَنْ مُنْذُ ثَوَى الرُّكْبِ عَنَّا غَفُولَا
فَبَادَرَتَاهَا بِمُسْتَعْجَلٍ	مِنْ الدَّمْعِ يَنْضَحُ خَدًّا أَسِيلَا
وَمَا كَانَ أَكْثَرَ مَا تَوَلَّتْ	مِنْ الْقَوْلِ إِلَّا صِفَاحًا وَقِيلَا
وَعَزَّتْهَا أَنْ كُلَّ امْرِئٍ	مُعِدُّ لَهُ كُلَّ يَوْمٍ شُكُولَا

Uzun süreliğine Ümâme'den ayrı düştün.
Bu ayrılık ağır bir yük yükledi sana.
Onun ayrılığıyla azaba duçar oldun;
Derin hülyalara daldın; ama az murat aldın.
O hüznü ve sevgi dolu bakışları hayal edersin.
Kervan yol alıp mesafe katettiği sırada...
"Nedir bu ayrılık acısı?" diye sordu bize.
"Karar verdik gitmeye" yanıtını verdik ona.
Dedim ki ona: Seninle beraber kaldığımızda
Bizi ihmal ettiğini biliyordun kuşkusuz.
Bunun üzerine onun gözyaşları akıverdi.
O tatlı yanaklarından süzüle süzüle.
Sözleriyle en çok taltif ettiği şey,
Selamlama ve veda sözleri sarfetmekten ibarettir.
Onun mazereti şudur: Her insan,
Kendine her gün türlü ihtiyaçlar üretir.⁴¹

Anlatıldığına göre Beşâme'nin ün salmasına vesile olan seçkin kaside budur. Kaynaklarda daha çok bu kasideyle birlikte adından söz edilmesi de bunu göstermektedir.⁴² Bir kasidenin güzide şiirlerin oluşturulduğu antolojide yer alması da onun ayrıcalıklı olduğunun delilidir.⁴³ Beşâme'nin mezkûr kasidesi ise seçkin şiirlerin derlendiği birden fazla kaynakta yer alması onun önemini ortaya koymaktadır.⁴⁴

Görüldüğü üzere şairin aşkını ifade ettiği bu beyitlerde Ümâme adındaki sevgilinin ismi zikredilmiştir. Bu beyitler sonrasında şiire başka bir konuyla devam edilmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla buradaki gazeli nesib ile aynı anlamda değerlendirmek mümkündür. Zira nesib kasidenin giriş kısmını oluşturmakta olup bu kısımda sevgiliye duyulan hasret dile getirilmektedir.⁴⁶ Buna göre bu kasidenin bir bütün olarak gazel konulu olmadığı anlaşılmaktadır.

4.2. Vasıf/Tasvir

Vasıf şiiri; doğanın eşsiz manzarası, ihtişamı, sevgisi ve çöl hayatı gibi öğeler içermektedir. Doğaya ilişkin unsurların vasfını konu edindiğinden bu isimle anılmıştır. Arap edebiyatında bu

⁴¹ İbnü's-Şecerî, *el-Hamâsetü's-Şeceriyye*, thk. Abdulmuîn el-Mellûhî-Esmâ el-Hımsî (Dimaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1970), 711-715.

⁴² İbnü's-Şecerî, *Muhtârâtü Şu'arâ'i'l-'Arab*, 1/14.

⁴³ el-Muallakât, el-Mufaddaliyyât, el-Asmaiyyât gibi eserler birer seçkin şiirler mecmualarıdır. Bunlara *el-muhtârât* denilmektedir; bk. Rafîi, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, 3/266-270.

⁴⁴ Ebû'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 55-60; İbnü's-Şecerî, *el-Hamâsetü's-Şeceriyye*, 713; İbnü's-Şecerî, *Muhtârâtü Şu'arâ'i'l-'Arab*, 1/14; Ebû Gâlib Muhammed b. Mübârek b. Meymûn el-Basdâdî, *Münthe't-taleb min eş'âri'l-'Arab*, thk. Muhammed Nebîl Tarîfî (Beirut: Dâru Sâdir, 1999), 2/398.

⁴⁵ Bu konu çalışmamızın "vasıf" başlığı altında işlenmiştir.

⁴⁶ Hüseyin Elmalî, "Kaside", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/563.

tarz şiir oldukça yaygındır; Arap şairler tabiata dair tanıklık ettiklerini büyük bir zevkle şiirlerine yansıtmışlardır. Câhiliyye şiirindeki vâsfin daha çok hayvanlara yönelik olduğu gözlemlenmektedir. Bunun sebebi hayvan fıtratının insanların fıtratına ve hislerine yakınlık göstermesidir.⁴⁷ Bir diğer sebep o dönemin gelenek-görenekleri ve hayvanların insan yaşamındaki etkisi olarak düşünülebilir. Beşâme b. Gadir'in; devesinin özelliklerinden söz ettiği aşağıdaki beyitler vâsfa örnektir:⁴⁸

فَقَرَّبْتُ لِلرَّحْلِ عَيْرَانَهُ	غَذَافَرَةً عَنَتَرِيْسًا ذَمُوْلًا
مُدَاخَلَةً الْخَلْقِ مَضْبُوْرَةً	إِذَا أَخَذَ الْحَاقِقَاتُ الْمَقِيْلًا
لَهَا قَرْدٌ تَامِكٌ نَبِيْهُ	تَنْزُلُ الْوَلِيَّةُ عَنْهُ زَلِيْلًا
تَطَرَّدُ أَطْرَافُ عَامٍ خَصِيْبٍ	وَلَمْ يُشَلْ عَبْدٌ إِلَيْهَا
تَوْقُرُ شَاوِرَةً طَرْفَهَا	فَصِيْلًا
بُعِيْنٍ كَعِيْنٍ مُفِيضِ الْقِدَاحِ	إِذَا مَا تَنَبَّيْتُ إِلَيْهَا الْجَدِيْلًا
	إِذَا مَا أَرَاغُ يُرِيْدُ الْحَوِيْلًا

Ceylanlar eğri kumlarda yattığında,
Yolculuk için bir deve hazırladım;
İri, kuvvetli ve hızlı bir deve;
Sefere hazır olan semiz bir deve.
Öyle yüksek bir hörgücü var ki onun;
Semer, üzerinden kaymaktadır.
Verimli bir merada otlayıp durur.
Ne gebe oldu ne de doğurdu.
Hiç huysuzlanmaz yularını çektiğimde.
Gözlerini çevirir vakarlı bir şekilde.
Hileye başvurmak istediğinde,
Kumar okunu iten kumarcının gözleri gibi.⁴⁹

Yukarıdaki şiir bir yandan Câhiliyye devrinde hayvanlara ve dolayısıyla tabiata duyulan ilgiyi ortaya koyarken aynı zamanda o dönemde yaşayan insanlardaki vefa duygusunu bariz bir şekilde göstermektedir. Bahsedilen devenin yarı yolda bırakmadığı ve kendisine yararının çokça dokunduğu sahibi tarafından övgüyle anılması tam da bunu anlatmaktadır.

Beşâme'nin hasat zamanında kabilelerin farklı yerlerden akın edip bir arada toplandıkları çayirlardan ayrılımları üzerine dillendirdiği şiirin ilk beyitlerine yukarıda yer verilmiştir. Şair bu beyitlerin devamında vâsıf konusuna geçiş yaparak hizmetindeki devesini şöyle tasvir etmektedir:

فَأَقْرَ الْهُمُومِ الَّتِي نَابَتْ مُذَكَّرَةً	وَشَوَاشَةً سُرْحًا فِي دَفْعِهَا زَوْرُ
تُدْرِي الْحَصَى رَمًا مِنْ تَحْتِ مَنْسِمِهَا	كَمَا يَرْضُ سَوَادِي الْفَرَى حَجْرُ
تُمِرُّ جَنَلًا عَلَى الْحَاذِينَ ذَا خُصَلٍ	كَالْعَنْقِ لَا كَشَفْتِ فِيهِ وَلَا زَعْرُ
كَأَنَّ أَوْبَ ذِرَاعِهَا إِذَا انْحَدَرَتْ	وَأَحْرَزَ الظِّلُّ فِي أَغْدَائِهِ الشَّجَرُ
أَوْبُ ذِرَاعِي لَجُوجٍ جَادَ وَاجِدُهَا	حَتَّى إِذَا مَا انْتَهَى أَوْدَى بِهِ الْقَدْرُ

Dertlerimi erkeksi deveye anlatırım.
Koşuda hızlı olan deve.

⁴⁷ Cubûrî, eş-Şi'ru'l-Câhilî hasâisuhu ve fûnûnuhû, 365-366.

⁴⁸ Mufaddal ed-Dabbî, el-Mufaddaliyyât, 56-57.

⁴⁹ Bu ifadeyle devenin tedbirli ve uyanık olduğu anlatılmak istenmiştir; bk. Tebrîzî, Şerhu ihtiyârâtî'l-Mufaddal, 287.

Toynaklarının altından taş kırıklarını etrafa savurur.
 Küçük hurma çekirdeğini ezen taş misali.
 Tüylü kuyruğunu uyluklarına sürer.
 Hurma salkımına benzer kuyruğu; tüyleri ne dağınık ne de döküktü.
 Kenarlarında gölgeli ağaçların olduğu vadiye inerken,
 Ayaklarının hızı, bir annenin ayak çırpınışı gibiydi.
 Sadece bir oğula sahip olan anne.
 Henüz genç iken kaderin hayattan kopardığı bir oğul.⁵⁰

Şair bu beyitlerde devesinin koşudaki hızını nitelerken onu erkek devenin koşusuna ve genç yaştaki oğlunu kaybeden bir anneye benzetmektedir. Burada tasvir edilen devenin dişi olduğu ve vasıf itibarıyla erkek devenin daha fazla rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca dolgun tüylü olması bakımından devenin kuyruğu hurma salkımına benzetilmektedir. Kumun tozutulması, deve kuyruğunun kıllı olması ve ağaçların gölge vermesi gibi ayrıntılar, bu tarz şiirde betimlemenin ve teşbihin sıkça kullanıldığını göstermektedir. Şiirin vasıf türünden olduğunu açıkça gösteren şey ise hayvan, ağaç ve vadi gibi doğa unsurlarından yararlanılmasıdır.

Bir diğer detay ise bu beyitler ile öncesinde örnek verdiğimiz beyitler arasındaki benzerlik ve farklılıklardır. Her ikisi de kasidelerin başladığı beyitlerin devamında söylenmiştir. İlk beyitlerinde vedadan bahsedilmektedir.⁵¹ Fakat bu veda ilk kasidede sevgilinin, diğerinde ise dostların vedasıdır. Bir diğer ortak özellik ise vasıftaki temel doğa unsurunun deve olmasıdır. Şairin her iki kasidede devenin vasıflarını serdederken öncelikle onun koşmada hızlı oluşunu zikrettiği görülmektedir. Bir önceki beyitlerde daha çok devenin huyu ve tabiatı üzerinde durulduğu görülürken bu kasidede onun fiziki özelliklerinden bahsedildiği gözlemlenmektedir.

Beşâme'nin, vatanını ve dostlarını sevgi ve özlemle anarak başladığı kasidenin devamı olan şu beyitler de benzer niteliktedir:

غَوَجَ اللَّبَّانُ كَمِطْرٍ قِ النَّبْعِ	فَوَقَفْتُ فِيهَا كَيْ أَسْأَلَهَا
بَرْفِيفٍ بَيْنَ الْمَشْيِ وَالْوَضْعِ	أَنْضِي الرِّكَابَ عَلَى مَكَارِهَا
قَرَعَاءَ بَيْنَ نَقَائِقِ قُرْعِ	بَرْفِيفٍ نَفْتَقَةٍ مُصَلَّمَةٍ
صَنَعَ لِطُولِ السِّنِّ وَالْوَقْعِ	وَبَقَاءِ مَطْرُورٍ تَخَيَّرَهُ
قَلَقْتُ مَحَالَّتَهُ مِنَ النَّزْعِ	وَيَدَيَّ أَصَمَّ مُبَادِرٍ نَهَلًا
مِنْهَا صَبِيحَةَ لَيْلَةِ الرَّبْعِ	مِنْ جَمِّ بَنَرٍ كَانَ فُرْصَتُهُ
تُخْطِي بِدَاهٍ يَمْدُ بِالصَّبْعِ	فَأَقَامَ هُوَذْلَةَ الرِّشَاءِ وَإِنْ

O diyarlarda durdum, ona sormak için;
 Geniş göğüslü, akçaağaç dalı gibi cılız atımı.
 İstemeseler de develeri yorarım;
 Atımı hızlı koşturmakla.
 Deve kuşu misali koşan atım;
 Kulakları kesik, tüysüz deve kuşuna benzer.
 Hep koşar, durmak bilmez atım,
 Bileme taşı gibi dayanıklıdır.
 Susuz develeri bekletmeden onları sulayan sağır sucuya benzer atım.
 Kuyudan su çekerken makarası sallanan sucu.
 Suyu bol olan kuyu.

⁵⁰ İbn Sellâm, *Tabakâtü fuhûlî's-şu 'arâ'*, 2/721.

⁵¹ İbnü's-Şecerî, *el-Hamâsetü's-Şeceriyye*, 713-716.

Vardiyası develerin otladığı gecenin sabahıydı.
Sucu eğrilen makara ipini düzeltti.
Elleri hedefe varmadığında, kollarını uzatır.⁵²

Teşbih sanatına yer verildiği bu beyitlerle şair; atı hızlı koşuda insan, hayvan, ağaç ve taş gibi unsurlara benzeterek onu nitelemiştir. Şair, atının benzetildiği mezkûr unsurları da tavsif etmek suretiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Mesela at, sucuya benzetilmiştir. Hayvanlarını sulamaya odaklandığından kimseyi duymayan sucu mecazi anlamda sağırlıkla nitelendirilmiştir. Ayrıca onun sulamada kullandığı makarası ve suyun çekildiği kuyu da tavsif edilmiştir. Hâlbuki vurgulanan husus, sucunun sağır olması, makaranın hareket etmesi veya kuyudaki suyunun çokluğu değil; atın koşu sürati ve niteliğidir. Yan vasıflara yer verilmesindeki amaç ise şiirin taşıdığı koşullar⁵³ gereğince vezin ve kafiye uyumunun sağlanarak anlatılmak istenen sözün dinleyiciye etkili bir biçimde aktarılması olarak değerlendirilebilir.

4.3. İtap/Paylama

İtap bir kimsenin, başka birinin kendisine karşı yanlış bir davranış sergilemesi veya herhangi bir konuda taksiratta bulunması üzerine ona bu eylemin doğru olmadığını hatırlatması ve bundan dolayı onu yadırgamasıdır. İtap hasımlardan öte birbirine nazı geçen dostlar arasında olur. Âşık olan birinin kendisinden ayrıldığı için sevdiğine itap eylemesi bu kabildendir.⁵⁴ Dil âlimlerinden Asmaî (ö. 216/831), bir bedevinin; “Hatasından döneceğini umut ettiğin kişiyi yadırga.” dediğini aktarmaktadır. İlim erbabından biri de “kini artan kişinin itibarı azalır.” demektedir. Başka bir alim ise itabın vefa göstergesi olduğunu söylemektedir.⁵⁵ İbn Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 297/910) de bu konuda şu ifadeye yer vermektedir: “Kusurundan dolayı arkadaşını kınamayan dostluğu asla koruyamaz.”⁵⁶ Kimisi bunun üzerine şiirler nazmetmiştir. Abbasî devrinin şairi Ali b. Cehm’in bununla ilgili söylediği şu iki beyit meşhurdur:

أَعَابَ ذَا الْمَوَدَّةِ مِنْ صَدِيقٍ إِذَا مَا رَابَنِي مِنْهُ اجْتِنَابُ
إِذَا ذَهَبَ الْعِتَابُ، فَلَيْسَ وَدٌّ وَيَبْقَى الْوُدُّ مَا بَقِيَ الْعِتَابُ

Kalbi sevgi dolu dosta itap ederim.
Benden ayrı kaldığı zaman.
İtap yok ise, muhabbet de hâsıl olmaz.
İtap olduğu sürece sevgi devam eder.⁵⁷

Yukarıda serdedilen nesir ve şiir tarzındaki söylemler, itabın birbirini seven insanlar arasında hasıl olduğunu bariz bir şekilde göstermektedir. Bu argüman, araştırmamıza konu olan Beşâme’nin kendisini ihmal etmesi sebebiyle sevgilisi Ümâme’yi yadırgadığı şu beyitlerde belirlemektedir:

أَتَنَّا تُسَائِلُ مَا بَنَّا فَقُلْنَا لَهَا قَدْ عَزَمْنَا الرِّحِيلَا
وَقُلْتُ لَهَا كُنْتُ قَدْ تَعَلَّمِ مِنْ مُنْذُ نَوَى الرِّكْبُ عَنَّا غَفْلَا

“Nedir bu ayrılık acısı?” diye sordu bize.
“Karar verdik gitmeye” yanıtını verdik ona.

⁵² Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, 407-408.

⁵³ Söz konusu koşullar için bk. İbn Reşîk, *el-Umde fî mehâsinî's-sî'r ve âdâbih*, 1/119; İsmail Durmuş, “Şiir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/144,145.

⁵⁴ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh fi'l-luğa*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 1/176.

⁵⁵ Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mucâlis*, thk. Muhammed Mursî el-Hûlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/726-727.

⁵⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Dâvûd b. Alî el-İsfahânî ez-Zâhirî, *Kitâbü'z-Zehre*, thk. İbrahim es-Sâmürrâî (Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 188.

⁵⁷ İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, 155.

Dedim ki ona: Seninle beraber kaldığımızda,
Bizi ihmal ettiğini biliyordun kuşkusuz.⁵⁸

Yukarıdaki beyitlerde şair, sevgilisinin kendisini ihmal etmesinden yakınarak onu adeta yadırgamaktadır. Bu yadırgamanın muhataba tutulan kin neticesinde olmadığı aşıkardır. Nitekim adı geçen şairin ayrılığından dert yandığı maşukunu nefretle kınaması beklenemez. Bu yönüyle itap benzerlik gösterdiği hicivden ayrılır. Çünkü hicivde muhatabı alaylı tarzda tenkit edip onun itibarını zedeleme amacı güdülmektedir. İtapta ise böyle bir durum söz konusu değildir.⁵⁹

4.4. Hikmet

Hikmet kelimesi sağlam olmak, engel olmak ve yargılamak gibi anlamlara gelir.⁶⁰ Toplumun inanç ve ahlakına dair vaaz ve nasihati içeren şiire ise *hikmet şiiri* denmektedir. Câhiliyye döneminde hitabetlerinde ve şiirlerinde hikmeti işleyen meşhur edipler bulunmaktaydı. Kusay b. Kilâb (ö. 480), Tarafe b. el-Abd (ö. 564), Kus b. Sâide (ö. 600), Züheyr b. Ebî Sülmâ, Evs b. Hacer (ö. 620), Lebîd b. Rebîa (ö. 40/660), bunlardan birkaçıdır.⁶¹ Bu edebi tür, şairliğinin yanı sıra güzel ahlâkıyla da öne çıkan⁶² Beşâme'nin şiirinde tezahür etmiştir. Onun aşağıdaki şiiri zikredilmeye değerdir:

وَبِالْقَرَابَةِ وَالْأُخْرَى الَّتِي وَدَّرُوا	إِنَّا نَذْكُرُ هُم بِاللَّهِ وَاجِدَةً
يَبْيِضُ مِنْهَا إِذَا مَا تُذَكِّرُ الشَّعْرُ	حُسْنَ الْبَلَاءِ وَأَيَّامًا لَنَا سَلَفَتْ
فَإِنَّ عُنْدَكُمْ مِنْ مَسِينَا خُبْرُ	فَلَا تَعْدُوا عَلَيْنَا الرُّوزَ وَارْتَدَّعُوا
إِنَّ النَّدَامَةَ تَعْدُو سَبْقَهَا الْبَطْرُ	وَلَا تَبْطَرُوا السَّلْمَ وَاسْتَأْنُوا بِإِخْوَتِكُمْ

Bir yandan onlara Allah'ı ve akrabalık hukukunu,
Diğer yandan kestikleri akrabalık bağını hatırlatırız.
Onlara o güzel imtihanı ve eski günlerimizi anımsatırız.
Öyle günler ki; hatırlandığında onlardan saçlar ağarır.
Bize attığınız iftiralara yenisini eklemekten vazgeçin artık!
Aksi halde tarafımızdan size gelecek belaya duçar olursunuz.
Barış nimetini inkâr etmeyin, kardeşlerinize karşı yumuşak olun!
Kuşkusuz ki nankörlük, nedameti de beraberinde getirir.⁶³

Yukarıdaki beyitlerin ilkinde Allah (c.c.) ile aile ve akrabalık haklarının önemine vurgu yapılarak bu konuda öğütler verilmiştir. Bu durum, İslam öncesi dönemde de Allah inancının ve hak-hukuk anlayışının mevcudiyetinin apaçık delilidir. İkinci beyitte ise şair savaşın olduğu zor günlerde yardımına koştuğu kabileye bu iyiliği unutmamalarını tavsiye etmektedir. Akabindeki beyitte ise şairin yalan ve iftirayı sert bir dille eleştirdiği mülâhaza edilmektedir. Sonraki beyitte şairin önemseydiği husus ise sulhtur. Şair bununla insanı sağduyulu olmaya davet etmektedir. Ayrıca bundan şairin mensup olduğu kabileyle diğer kabileler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlar mezkûr şiirin hikmet konulu olduğunu gözler önüne sermektedir.

Beşâme'nin kardeşlik ve dostluk bağının koparılmasından dert yandığı aşağıdaki beyitler de hikmet kapsamındadır:

⁵⁸ Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, 56.

⁵⁹ M. Orhan Okay, "Hiciv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/447.

⁶⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *el-Cemhere*, thk. Remzi Münîr Balebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 1/564; İlhan Kutluer, "Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/503.

⁶¹ Cubûrî, *eş-Sî'ru'l-Câhilî Hasâisuhu ve Fünûnuhû*, 403-404.

⁶² Ali Sevdî, "Muallakât Şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ'da Ahlâk ve İnşâ Temalı Şiirler", *Muhtelif Şahıs ve Düşüncelerde Ahlâk ve İnşâ*, ed. Adem Yerinde vd. (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 100.

⁶³ İbn Sellâm, *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ*, 2/720.

أُبْلِغْ بَنِي سَهْمٍ لَدَيْكَ فَهَلْ
فِيكُمْ مِنَ الْحَدَثَانِ مَنْ يَدْعُ
أَمْ هَلْ تَرَوْنَ الْيَوْمَ مَنْ أَحَدٍ
خَصَلَتْ حَصَاةُ أَخٍ لَهُ يُزْعِي
فَلَنْ تَظْفِرْتُمْ بِالْإِخْصَامِ لِمَوْ
لَاكُمْ فَكَانَ كَشَحْمَةِ الْقَلْعِ
وَبَدَأْتُمْ لِلنَّاسِ سُنَّتَهَا
وَقَعَدْتُمْ لِلرَّيْحِ فِي رَجْعِ
لَتُلَاوِئَنَّ عَلَى الْمَوَاطِنِ أَنْ
لَا تَخْلُطُوا الْإِطْعَاءَ بِالْمَنْعِ

Sehmoğullarına haber sal!
İçinizde musibetlere engel olacak var mı diye.
Ya da bugün şahit oldunuz mu siz?
Akıllı birinin dostluğuna sadık kaldığına.
Ant olsun ki düşman desteğiyle dostunuzu yenip de
O dostunuz deri tabaktaki yağ haline gelirse;
Bu âdetin öncüleri olursanız
Ve bu ayıbınızla yaşarsanız,
Her yerde birbirinizi kınayıp durursunuz
Yaptıklarınız bu hata sebebiyle.⁶⁴

Şair bu şiirinde yaşadığı dönemdeki kimi insanların vefasızlıkta ve hainlikte geldikleri noktaya değinerek onların bu durumundan yakınmaktadır. Bu nedenle sitem ettiği kişilerin olumsuz davranışlarını eleştirmiş ve onlara bu yaptıklarının pişmanlıkla sonuçlanacağını ima etmiştir. Bu beyitlerde olduğu gibi bir önceki şiirin sonunda da kötülüğün sonunun vahim olduğu vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Bu durum şairin şiir sanatındaki üslubunu ortaya koymaktadır. Göze çarpan bir diğer husus ise sözü edilen her iki şiirde kardeşliğin pekişmesi ve barış üzerinde durulmasıdır. Gazel bahsinde yer verdiğimiz meşhur kasidenin son beyitleri de benzer niteliktedir:

وَحُبِرْتُ قَوْمِي وَلَمْ أَلْقُهُمْ
أَجِدُّوا عَلَى ذِي شُوَيْسٍ خُلُولا
فَإِمَّا هَلَكْتُ وَلَمْ آتِهِمْ
فَأَبْلِغْ أَمَاثِلَ سَهْمٍ رَسُولَا
بِأَنْ قَوْمَكُمْ خُيِّرُوا خَصَلْتِي
بِنِ كِلْتَاهُمَا جَعَلُوهَا غَدُولَا
حَزِي الْخِيَاةِ وَحَرْبُ الصَّدِيقِ
وَكُلًّا أَرَاهُ طَعَامًا وَبَيْلَا
فَإِنْ لَمْ يَكُنْ غَيْرُ إِحْدَاهُمَا
فَسِيرُوا إِلَى الْمَوْتِ سَبِيرًا جَمِيلَا
وَلَا تَقْعُدُوا وَبِكُمْ مَنَّةٌ
كَفَى بِالْحَوَادِثِ لِلْمَرءِ غُولَا
وَحَشَوُا الْخُرُوبَ إِذَا أَوْقَدَتْ
رَمَاحاً طَوَالاً وَخِيَالاً فُحُولَا
وَمِنْ نَسَجِ دَاوُدَ مَوْضُونَةً
ثَرَى لِلْقَوَاضِي فِيهَا صَلِيلَا
فَإِنْكُمْ وَعَطَاءُ الرِّهَانِ
إِذَا جَرَّتِ الْحَرْبُ جُلًّا جَلِيلَا
كَتُوبِ ابْنِ بَيْضٍ وَقَاهُمْ بِهِ
فَسَدَّ عَلَى السَّالِكِينَ السَّبِيلَا

Dostlarımı aradım ancak onları bulmadım.
Yine Şüveys dağı mı mesken tuttular?
Şayet ölüp de onlarla buluşamazsam,
Onların seçkinlerine haber verin;
Sizin halkınıza iki seçenek sunuldu.
Her ikisinde de haksızlık ettiler:
Dünyadaki zilletleri ve dostla savaşmaları.
İkisini de yutkunması güç olan yemek gibidir.

⁶⁴ Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, 408.

Bunların birinden başka seçenek yoksa,
 Ölüme güzelce yürüyün.⁶⁵
 Sizde güç olduğu müddetçe oturmayın.⁶⁶
 Sizi yok edecek felaketleri durdurun artık.
 Savaş patlak verirse, ona karşı temkinli olun;
 Uzun mızraklarınız ve asil aygırlarınız hazır olsun.
 Sık dokunmuş zırhlarla zırhlanın.
 Onlarda kılıçların sesi yankılsın.⁶⁷
 Savaş başladıktan sonra
 Rehineler vermeniz,
 Bîd Oğlu'nun elbisesi gibidir; O, kendini onunla düşmandan korundu.
 Böylece onu takip edenlere yolu kapattı.⁶⁸

Yukarıdaki beyitlerde barışın tavsiye edildiği, savaş kaçınılmaz olursa buna hazırlıklı olunması, ne pahasına olursa olsun düşmana boyun eğilmemesi gibi telkinlerde bulunulduğu barizdir. Bu durum mezkûr şiirin hikmet temalı olduğunun net ifadesidir. Bu manzumede, yaşanan anlaşmazlıkların giderilmesi için savaşın başvurulacak en son yöntem olduğuna dikkat çekilmiştir. Şair bu savaşın özellikle dostlar arasında meydana gelmesini son derece ihanet ve büyük bir kusur olarak görmektedir. Bu da zikri geçen şairin temsil ettiği toplulukta savaşa eğilimli olan bireyler bulunduğu gibi buna karşı çıkan zümrelerin varlığına da işaret etmektedir.

Arap edebiyatında darbimesel en az şiir kadar önemlidir. Hatta bazı şiirlerde darbı meselden alıntı yapıldığı görülmektedir. Bu kullanım Beşâme'nin yukarıdaki beyitlerinde de belirmektedir. Nitekim "كَتُوبَ ابْنِ بَيْضٍ" *Bîd Oğlu elbisesi misali* ifadesi esasen darbı mesel olup mezkûr şiire uyarlanmıştır.⁶⁹ İki edebi unsurun (şiir ve darbimesel) bir arada işlenmesi ise şairin alanında ne denli mahir olduğunu gözler önüne sermektedir. Çünkü darbimesel genellikle nesir türünden bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun hem vezin ve uyağa hem de şiirin içerdiği manaya uygun bir biçimde mısralara dercedilmesi hüner gerektirmektedir.

Beşâme'nin nazmettiği aşağıdaki beyitler de hikmet şiiri içinde değerlendirilmektedir:

يَا قَوْمَنَا لَا تَسْؤُمُونَا الَّتِي كَرِهَتْ	إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا مَا أَكْرَهُوا غَشَمُوا
لَا تَظْلِمُونَا وَلَا تَنْسُوا قَرَابَتَنَا	إِطُوا إِلَيْنَا فَقَدْ مَا تَغْطِفُ الرَّجْمُ
لَا تَرْجِعَنَّ أَحَادِيثًا وَتَنْتَهَكُوا	مِمَّا مَحَارَمَنَا قَدْ تَنَقَّى الْحُرْمُ
وَلَا يَكُنْ لَكُمْ يَا قَوْمَنَا مَثَلًا	فِي مَا مَضَى مِنْ زَمَانٍ سَالِفٍ جَلَمُ

Ey ahalimiz! Nahoş şeyler bize yüklemeyin.
 Kuşkusuz ki onurlular mecbur bırakılırlarsa zorbalık ederler.
 Bize zulmetmeyin, akraba olduğumuzu unutmayın.
 Acıyın bize, akrabalık bağımız eskilere dayanır.
 Kötü davranışlarınızla insanların diline düşmeyin.
 Mahremiyet kurallarını çiğnemeyin; bundan sakınılmalıdır.
 Ey halkımız! Başkalarına ibret olacak bir duruma düşmeyin;
 Eskiden beri dilden dile dolaşan oğlak misali.⁷⁰

⁶⁵ Yani teslim olup zillet içinde yaşamak yerine şerefimizle savaşıp ölü; bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâtî'l-Mufaddal*, 297.

⁶⁶ Yani ihaneti kabul etmeyin, savaşın; bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâtî'l-Mufaddal*, 297.

⁶⁷ Yani kılıçların etki etmeyip sadece ses çıkarttığı kaliteli zırhları kuşanın; bk. Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâtî'l-Mufaddal*, 299.

⁶⁸ Şiirde geçen elbiseyle ilgili farklı anlamlar yüklenmiştir. Burada anlatılmak istenen ise savaş kızdıktan sonra barışın sağlanması için düşmana rehine verilmesi ayıp ve ihanet kabul edilmesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, 59; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâtî'l-Mufaddal*, 301.

⁶⁹ Bu darb-ı meselin aslı "سَدِ ابْنِ بَيْضِ الطَّرِيقِ" İbn Bîd yolu kapattı" şeklindedir; bk. Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî, *Cemheretü'l-emsâl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/520.

⁷⁰ İbn Sellâm, *Tabakâtü fuhûlî's-su'arâ'*, 2/719.

Şair bir önceki şiirde olduğu gibi bu beyitlerde de savaş değil; barış yanlısı olduğunu dile getirmektedir. Şiirde mahremiyet sınırlarının aşılmaması ve akrabalık bağının kesilmemesi hususunda nasihatlere yer verildiği görülmektedir. Bu, şiirin hikmet türünden olduğunun açık ifadesidir. Şair diğer hikmet içerikli şiirlerinde olduğu gibi sözün bitiminde, verilen öğütlerin dikkate alınmadığı takdirde olumsuz sonuçlarla karşı karşıya gelineceği söylemektedir. Nitekim son iki mısradaki “كَالْبَاحِثِ عَنِ الشُّقْرِ” *Bıçak arayan gibi darbimeseline ima edilmektedir*. Bu deyimle anlatılmak istenen ise bir şeyin ısrarla peşinden gitmenin kişiyi canından edecek kadar vahim sonuçlar ortaya çıkarabileceğidir.⁷¹ Dolayısıyla şairin iyiliği özendirip kötülükten sakındırmak suretiyle bir yandan müjdeleyici diğer yandan ise uyarıcı konumunda olduğu açıktır. Beşâme'ye nispet edilen aşağıdaki mısralar da hikmet için çarpıcı bir örnektir:

إِذَا مَا يَهْتَدِي لِي هَدَانِي وَأَسْأَلُ ذَا الْبَيَانِ إِذَا عَمِيثُ
وَأَجْتَنِبُ الْمَقَادِعَ حَيْثُ كَانَتْ وَأَتْرُكُ مَا هُوَ لِي لِمَا خَسِيثُ

Aklım hidayet bulursa, beni de doğruluğa sevk eder.
Hakikati idrak etmediğimde bilen birine sorarım.
Arsızlık nerede olursa olsun ondan kaçınırım.
Korktuğum akıbetten dolayı heveslerimden vazgeçerim.⁷²

Bu beyitlerde, aklın kullanılarak hakikate ve esenliğe ulaşılabileceğine, çetin bir akıbetle sonuçlanacağı hesap edilerek nefsin arzuladığı kötü davranışlardan uzak durulmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Özellikle akılcıca hareket edilmesinden söz edilmesi, şiirin hikmet konulu olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim hikmetin ifade ettiği anlamlardan biri de akıldır. “وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ” *Andolsun ki, biz Lokman'a Allah'a şükretsün diye hikmeti verdik*.⁷³ ayetinde zikri geçen hikmet sözcüğü kimi alimlerce bu manaya hamledilmektedir.⁷⁴ Muasır araştırmacılar Abdulkadir Zeyno tarafından Câhiliyye dönemine ait hikmet temalı şiirlerin ele alındığı *Mevsûatü'l-leâlî min şî'rî'l-hikmeti fi'l-asri'l-câhilî* adlı eserde bu şiire yer verilmesi de bunun açık ifadesidir.⁷⁵

4.5. Hamaset/Epik

Hamaset kelimesi, sözlükte *güç, şiddet, aşırılık ve kahramanlık* gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁶ Bir edebi terim olarak ise savaşta gösterilen kahramanlıkları ve zaferi dile getirmektir. Bu konuda yazılan şiire *hamaset şiiri* denir.⁷⁷ Arap edebiyatı literatüründe önemli yer tutan *el-mufaddalliyyât, el-Asma'iyyât* ve *el-Vahşiyyât* türünden yazılan şiir müdevvenatı ağırlıklı olarak *hamaset* içeriklidir. Bu tarz şiirlerde muharebe meydanlarında korkusuzca çarpışan cengaverlerin cesaretlerinden övgüyle bahsedilmektedir.⁷⁸ Çalışmamıza konu olan Beşâme de bu konuda şiirler nazmetmiştir. Onun savaş yanlısı olmadığını bir önceki başlıkta görmüştük. Ancak gerektiğinde bu edebi türü şiirlerine yansıtmaktan geri durmamıştır. Aşağıdaki beyitler bunun net göstergesidir:

⁷¹ Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydâni, *Mecmau'l-emsâl*, thk. Muhiyiddin Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/157.

⁷² Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ahmed el-Veşşâ' el-A'râbî, *Kitâbü'l-Müveşşâ*, thk. Kemal Mustafa (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1953), 39.

⁷³ Lokman 31/12.

⁷⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs el-Murâdî, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1988), 5/283.

⁷⁵ Abdulkadir Zeyno, *Mevsûatü'l-leâlî min şî'rî'l-hikmeti fi'l-asri'l-câhilî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 51.

⁷⁶ Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 6/58.

⁷⁷ Cubûrî, *eş-Sî'ru'l-Câhilî Hasâisuhu ve Fünûnuhû*, 293.

⁷⁸ Cubûrî, *eş-Sî'ru'l-Câhilî Hasâisuhu ve Fünûnuhû*, 293-294.

وَإِنْ فِينَا صَبُوحًا غَيْرَ مُمْتَرَجٍ يَصْرِي الدَّمَاءُ عَلَيْهِ الصَّبَابُ وَالصَّبْرُ
فِينَا قُنُوتٌ وَفِينَا سَادَةٌ خُشْدٌ عِنْدَ الصَّبَاحِ وَفِينَا جَامِلٌ عَكْرُ
كَمْ مِنْ رَئِيسٍ فَرَيْنَاهُ بِأَجْمَعِهِ بِالْمَشْرِقِيَّةِ حَتَّى يُغْدَلَ الصَّعْرُ

Bizde su karıştırılmamış sabah şarabı bulunur.
Acılı ve dikenli ağaçlarının sıkımı, kanları içinde biriktirir.
Şafak vaktinde hareket edecek gençlerimiz, fedai komutanlarımız
Ve koca koca deve sürülerimiz var bizim.
Ordularıyla birlikte kılıçtan geçirdiğimiz nice liderler vardır.
Kibir hastalığından şifa bulsunlar diye.⁷⁹

Serdedilen bu şiir hikmet bahsinde örneğini verdiğimiz kasidenin son beyitleridir. Hatırlanacağı üzere bundan önceki beyitlerde zorlu süreçten geçen bir kabilenin kendisine yapılan yardıma karşılık olarak şükür yerine nankörlük ettiği ifade edilmiştir. Bu kabilenin sergilediği olumsuz tavır anımsatılarak yapılan hatada ısrar edilmemesi hususunda telkinde bulunulmuştur. Devamındaki bu üç beyitte ise şair, verilen öğüt ve uyarıların dikkate alınmadığı takdirde savaşılmaya hazır olduklarının imasında bulunmuştur. Şairin barışı önerdikten sonra tehditkâr bir tavır takınması ise esasen savaş karşıtı olduğunun delilidir. Onun bazı şiirlerinin ise baştan sona kadar hamaset içerdiği görülmektedir. Eyyâmü'l-Arab'tan⁸⁰ olan Şi'b gününde gerçekleşen savaşta dillendirdiği aşağıdaki beyitler bu özelliktedir:

نَحْنُ الْفَوَارِسُ يَوْمَ الشَّيْبِ ضَاحِيَةٌ وَالضَّارِبُونَ عَلَى مَا كَانَ مِنَ الْمِ
وَالْمُعْلِمُونَ وَغُظْمُ الْخَيْلِ لَاحِقَةٌ مَبْنُوتَةٌ كَعَجِيمٍ تَرَى عَنْ جُرْمِ
هَلَّا سَأَلْتُ وَقَوْلُ الْحَقِّ أَصْدَقُهُ عَنَّا وَعَنْكُمْ وَعَنْ مَنْ تَلَقَّى بِالرَّقِمِ
أَنَا جَدَعْنَا بِصُغْرِ مَنْ أَنْوَفَكُمْ أَنْفًا أَشَمَّ فَأَمْسَى حَقٌّ مُصْطَلَمِ
يَا غَامٍ لَا تُفْسِدِ الدَّعْوَى وَقَدْ تَرَكْتُ مِنْكُمْ عَصَائِبُ بَيْنَ الْعُرْجِ وَالرَّحِمِ
مَأَلَتْ عَلَيْهِمْ لَعِظٌ غَبِيَّةٌ بَرَكْتُ فِيهِمْ أَحَادِيثُهُمْ فِي النَّاسِ كَالْحُلْمِ

Bizler, Şi'b gününde alenen savaştan süvarileriz.
Çektiğimiz işkenceler üzerine vuranlarız.
Cesaretimizi gösteririz cılız develer etrafa savurulurken;
Harman yerinden seken hurma çekirdeği gibi.
Sordun mu – ki gerçek söz en doğru olanıdır
Bizi, sizi ve Rakam mevkiinde karşılaştığımız kişileri?
Zelil kılarak burunlarınızı nasıl kestiğimizi?
Havada olan burnun nasıl kökten söküldüğünü?
Ey Âmir! Yalan söyleyip türlü iddialarda bulunma.
İçinizdeki çeteler kurda kuşa yem olurken.
Onlar Gayzoğulları süvarilerinin akınına maruz kaldılar.
Onların kisası dilden dile düşüp adeta bir efsane oldu.⁸¹

Şairin bir önceki şiirinde olduğu gibi bu beyitlerde de hedefindeki düşmanlarını kibirle nitelendirmesi dikkat çekicidir. Esasen savaşı tasvip etmediği dikkate alındığında onun temsil ettiği kabilenin büyüklük taslayan karşıt kabile tarafından küçümsendiği ve çeşitli saiklerle savaşa sürüklendiği kanaati oluşmaktadır. “Çektiğimiz işkenceler üzerine vuranlarız” ifadesi

⁷⁹ İbn Sellâm, *Tabakâtü fuhûlî's-şu 'arâ'*, 2/722.

⁸⁰ Eyyâmü'l-Arab, “Câhiliye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar için kullanılan bir tabir”dir; bk. Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/14.

⁸¹ İbn Sellâm, *Tabakâtü fuhûlî's-şu 'arâ'*, 723.

buradaki durumu özetlemektedir. Düşman kitlesine sıkıca gözdağının verildiği bu şiirde öncekine kıyasla hamasetin daha belirgin ve etkili bir biçimde işlendiği ortadadır. Beşâme'nin vatan sevgisi ve özlemini anlattığı aşağıdaki şiirler de hamaset kapsamındadır:

بِالدُّومِ بَيْنَ بُحَارٍ فَالشَّرْعِ	لِمَنْ الدِّيَارُ عَفْوَنَ بِالْحَرْعِ
بَعْدَ الْأَنْبِيسِ عَفْوَنَهَا سَبْعِ	دَرَسَتْ وَقَدْ بَقِيَتْ عَلَى حَجَجِ
دَارَتْ قَوَاعِدُهَا عَلَى الرَّبْعِ	إِلَّا بَقَايَا خَيْمَةٍ دَرَسَتْ
جَالَتْ شُؤُونُ الرَّأْسِ بِالْذَمِّعِ	فَوَقَفْتُ فِي دَارِ الْجَمِيعِ وَقَدْ
تَجْرِي جَدَاوِلُهُ عَلَى الزَّرْعِ	كَعَرُوضٍ فَيَاضٍ عَلَى فَلَجِ

Kimindir bu diyar? Vadinin uçurumunda silinip gitti.
Buhâr ile Şir' arasındaki hurma ağacı vadisinde.
Sakinlerinin göçü akabinde yedi yıl dayanabildi.
Sonrasında ondan bir eser kalmadı.
Çürüyen bir çadırın kalıntıları dışında.
Ahşap sütunları ev halkını kuşatan o çadır.
Tüm dostların mesken tuttukları yerde durdum.
Akıp sel olan gözyaşlarımla.
Nehre akan dereleri andıran gözyaşlarım.
Su birikintileri, ekinleri sulayan nehir.⁸²

Ondan pek eser kalmayan bir yurda ve onun sakinlerine duyulan hasretin dille getirildiği bu şiirin epik temalı olduğu barizdir. Sevgi ve hasret kokan bu beyitlerde şair, önceki satırlarda yer verdiğimiz bazı şiirlerinde olduğu gibi burada da özlemini dile getirerek kasideye başlamıştır. Fakat onun diğer kasidelerinde özleme konu olan, sevgilisi ve dostları iken bu şiirde ülkesi ve onda yaşayan halkın genelidir. Mezkûr şairin genellikle şiirine bu duygularla başlaması dikkat çekicidir. Göze çarpan bir başka husus ise bu tür kasidelerin ilk birkaç beytin ardından vasıf konusuna geçiş yapılmasıdır. Nitekim şair bu beyitlerden sonra sözlerini atın vasfını yaparak sürdürmüştür.⁸³ Diğer taraftan üslup yönünden benzerlikleriyle dikkat çeken bu kasidelerin aynı şaire ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususun, nispetinde kuşku ya da ihtilaf olan şiirlerin kime ait olduklarının tespiti konusunda önemli bir kıstas olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Mevcut veriler ışığında, hangi dönemin şairlerinden olduğu tartışılan Beşâme'nin, Câhiliyye devrinde yetiştiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda yeğeni Züheyr b. Ebî Sülmâ ile sıkça anılması, onun şiir sahasındaki rolünü gözler önüne sermektedir.

Mezkûr şaire atfedilen şiirlerin çoğunun aidiyeti tartışmasızken, bazısının ona ait olmadığı görülmektedir. Bu şiirlerin sayısının sekizi geçmediği anlaşılmaktadır. Ancak, Beşâme'nin Züheyr b. Ebî Sülmâ gibi önemli bir şairin hocası olması, Beşâme'nin şiirinin Züheyr'e miras kalması ve şairlerle dolu bir aile geçmişine sahip olması, daha fazla şiirinin olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Bu şiirlerin ya dönemin imkânsızlıkları nedeniyle kaybolduğu ya da anonim şiirler arasında yer aldığı kanaatine varılmaktadır.

Züheyr'in Beşâme'nin öğrencisi olarak benzer bir dil ve üslupla şiir söylemesi, onun Beşâme'nin etkisi altında kaldığını ve şiir anlayışını ondan aldığına işaret etmektedir

⁸² Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, 407.

⁸³ Çalışmamızda sözü edilen beyitler *vasıf şiiri* başlığı altında işlenmiştir.

Beşâme'nin şiirinde vasıf, hikmet, itap, hamaset ve gazel gibi çeşitli temaların işlendiği görülmektedir. Bazı şiirleri belirli bir temaya odaklanırken, bazısı ise daha fazla temayı özdeşleştirerek katmanlı bir anlam yapısı ortaya koymaktadır. Bu şiirlerin çoğu kaside türünde yazıldığı mülahaza edilmektedir.

Beşâme'nin şiirlerinden, ahlaki yönünün öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, onun yalnızca bir şair değil, aynı zamanda kabile lideri olduğu ve bu yönüyle hem siyasette hem de sanatta öne çıktığı görülmektedir. Gatafanoğulları'nın savaş konusunda onunla istişare etmesi, şairliğinin yanı sıra liderliğini de göstermektedir. Bu durum, şiirin bir sanat olarak görüldüğü dönemde sanatçılığın politikaya engel olmadığını göstermektedir.

Beşâme'nin şiirinde vasıf üç kez geçmekte olup, farklı konulara ait beyitlerin devamında yer almaktadır. Bahsedilen konu; vatana, dostlara ve sevgiliye duyulan özlemdir. Bu durum Arap edebiyatında vasfın önemini ve amacını ortaya koymaktadır. Bundaki amaç, özlem dolu gönüllerin vasıflarla teselli bulmasıdır. Şair, önce ayrılık acısını dile getirmiş, ardından vasıf temalı şiirlerle teselli aramıştır. Bu yöntem, Câhiliyye döneminde at ve devenin hem günlük hayatta hem de zorlu zamanlarda bir teselli kaynağı olduğunun net ifadesidir.

Câhiliyye dönemi denildiğinde bazı dikkat çeken olay ve olgular zihinde canlanmaktadır. Bunlar arasında kabile savaşları ve bu savaşları anlatan hamaset şiirleri yer almaktadır. O devir genellikle bu tür hadiselerle hatırlansa da kayda değer istisnaların da bulunduğu unutulmamalıdır. Nitekim o dönemde yaşamış Beşâme'nin yazdığı şiirlerin çoğunda barışa dair bir eğilim sergilendiği açıkça gözlemlenmektedir.

Beşâme'nin hemen bütün hikmet içerikli şiirlerinde vurgulanan ortak hususun akrabalık hukukuna riayet edilmesi ve barıştan yana bir tavrın alınması olduğu mülahaza edilmektedir. Bu durum şairin ve bir lider olarak temsil ettiği toplumun siyasal ve sosyal anlayışını ortaya koyma açısından dikkate değerdir. Beşâme'nin "Şiiri sana miras olarak bırakıyorum" dediği Zühayr'ın hiciv türünde şiirler yazdığı bilinirken, hocası ve dayısı olduğu söylenen Beşâme'nin şiirlerinde hicve rastlanmaması dikkat çekicidir. Bu detay, Beşâme'nin güçlü ahlaki değerleri ve iyi bir yönetici olma vasfının bir tezahürüdür. Sonuç olarak, önemli bir şairin edebi yönlerini keşfetmeyi amaçlayan bu çalışma, alana katkı sunarak benzer araştırmalara ışık tutması umulmaktadır.

Beşâme'nin şair Zühayr'ı yetiştirmesi, Câhiliyye döneminin edebiyat eğitimi geleneğine ilişkin inceleme imkânı tanımaktadır. Söz konusu çalışma, dönemin şairlerinin eğitim anlayışı ile öğrencileriyle olan ilmî etkileşimlerini ele alabilir. Ayrıca, bu eğitim anlayışının tarihsel seyri ve sürekliliğini temin eden aktarım yolları da incelenebilir. Politik ve askeri unsurlar Câhiliyye şiirinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür temaların şiirlerde nasıl yansıtıldığına odaklanan bir analiz, Câhiliyye devrinin siyasi yapısını ve şairlerin bu yapı içindeki konumlanışlarını gün yüzüne çıkaracaktır.

Kaynakça

- Abbûd, Mârûn. *Edebü'l-Arab*. Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2012.
- Âmidî, Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bîşr. *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*. thk. Abdüssettar Ahmed Ferâc. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1961.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh. *Cemheretü'l-emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bâbestî, Azîze Fevvâl. *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Câhiliyyîn*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1998.
- Bayırcan, Nihat. *Müzeyne Kabilesi*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.
- Baytar, Yaşar Seracettin. "Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın Muallakası ve İhtiva Ettiği Hikmetli Sözler". *İlahiyat Akademi Dergisi* 15 (2022), 1-37. <https://doi.org/10.52886/ilak.1103503>
- Bustânî, Butrus b. Bûlus. *Dâiretü'l-ma'ârif*. 6 Cilt. Tahran: Müessesetü Matbûâtî İsmâiliyyân Tahran Nâsir Husrev Bâsir Mecdî, 1876.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Kinânî. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Muvaffak Şihâbüddîn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Kinânî. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Hasan es-Sendûbî. Birleşik Krallık: Müessesetü Hindâvî, 2022.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Kinânî. *Kitâbü'l-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh fi'l-luğa*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Cubûrî, Yahya. *eş-Şi'ru'l-Câhilî Hasâisuhu ve Fünûnuhû*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Dayf, Ahmet Şevki Abdusselâm. *Târîhu'l-edebî'l-Arabîyi'l-Asri'l-Câhilî*. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- Durmuş, İsmail. "Şiir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/144-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebû Temmâm, Habîb b. Evs et-Tâi. *Dîvânü'l-hamâse*. thk. Abdülmunim Ahmed es-Sâlih. Bağdat: Dâru'r-Reşîd li'n-Neşr, ts.
- Ebû Ubeyd, Abdullâh b. Abdilazîz el-Bekrî el-Endelüsî. *Simtü'l-le'âlî fi şerhi Emâli'l-Kâli*. thk. Abdülazîz el-Meymenî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1936.
- Ebû Yâsîn, Hasan İsa. *Şi'rü Müzeyne ve ahbâruhâ fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Riyad: Dâru Câmiatü'l-Melik Suûd, 994.
- Ekşi, Feyzettin. "Câhiliyye Döneminde Barışsever Bir Arap Şairi: Zuheyr b. Ebî Sulmâ". *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*. ed. Muhiddin Okumuşlar. 1/454-464. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016.
- Elmalî, Hüseyin. "Kaside". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 24/562-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Evs b. Hacer, Ebû Şüreyh et-Temîmî. *Dîvânü Evs b. Hacer*. thk. Muhammed Yusuf Necm. Beyrut: Daru Sâdır, 1979.
- Fîrûzâbâdî, Ya'kûb. *Mu'cemu'l-kâmus'il-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011.
- Hâlidî, Ebû Bekir Muhammed b. Hâşim-Hâlidî, Ebû Osman Saîd b. Hâşim. *el-Eşbâh ve'n-nezâir min eş'âri'l-mütekaddimîn ve'l-Câhiliyye ve'l-muhadramîn*. thk. Seyyid Muhammed Yusuf. 2 Cilt. Kahire: Licnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, ts.
- Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Alî. *Şerhu Dîvânî'l-hamâse*. thk. Ğırrîd eş-Şeyh-Ahmed Şemsuddîn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Alî. *Şerhu İhtiyârâtî'l-Mufaddal*. thk. Fahrüddin Kabâve. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Muhammed en-Nemerî. *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*. thk. Muhammed Mursî el-Hûlî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Dâvûd ez-Zâhirî, Ebû Bekr Muhammed. *Kitâbü'z-Zehre*. thk. İbrahim es-Sâmürrâî. Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1985.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî. *el-Cemhere*. thk. Remzi Münîr Balebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.

- İbn Habîb, Muhammed. *Men nûsibe ilâ ümmihi mine's-şu'arâ*. thk. Abdüsselam Harun. Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matbbati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdüh, 1972.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî. *eş-Şî'r ve's-şu'arâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1993.
- İbn Meymûn, Ebû Gâlib Muhammed b. Mübârek el-Bağdâdî. *Münthe't-taleb min eş'âri'l-'Arab*. thk. Muhammed Nebîl Tarîfî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1999.
- İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen el-Kayrevânî. *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981.
- İbn Sellâm, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ubeydillâh el-Cumahî. *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. 2 Cilt. Cidde: Daru'l-Medenî, ts.
- İbnü's-Şecerî, Ebû's-Saâdât Hibetullah b. Alî el-Hâsimî. *Muhtârâtü Şu'arâ'i'l-'Arab*. thk. Muahmûd Hasan. 3 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-İtimâd, 1925.
- İbnü's-Şecerî, Ebû's-Saâdât Hibetullah b. Alî el-Hâsimî. *el-Hamâsetü's-Şeceriyye*. thk. Abdulmuîn el-Mellûhî-Esmâ el-Himsî. Dimaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1970.
- İpekten, Halûk. "Gazel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 13/440-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn. *el-Eğânî*. thk. Abdusettâr Ahmed Ferrâc. 25 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1958.
- Kâlî, Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsım el-Bağdâdî. *Zeylû'l-Emâlî ve'n-nevâdir*. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, ts.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-'Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kutluer, İlhan. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/503-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed. *Mecmau'l-emsâl*. thk. Muhyiddîn Abdülhamîd, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Mufaddal ed-Dabbî, Ebû'l-Abbâs b. Muhammed el-Kûfî. *el-Mufaddaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Müberra, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî es-Sümâlî. *el-Kâmil fi'l-edeb*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1988.
- Okay, M. Orhan. "Hiciv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/447. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Olçun, Muhammed Mahmut. "Cahiliye Döneminin Meşhur Üç Medîh Şairi en-Nâbiğa, Zuheyr ve el-'Aşâ". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi* 4/1 (2022), 1-17. <https://doi.org/10.55036/ufced.1091010>
- Oruç, Nurullah. *Câhiliyye Döneminde Arap Kadın Şairler ve Şiirleri: Tematik ve Retorik bir İnceleme*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2024.
- Özdemir, Mehmet. "Ebû Ubeyd el-Bekrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1994).
- Râfiî, Mustafa Sâdık. *Târihu âdâbi'l-'Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Râfiî, Mustafa Sâdık. *Târihu'l-edebi'l-'Arabi*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008.
- Reyyâşî, Muhammed b. Yesîr. *Dîvân Muhammed b. Yesîr*. thk. Muzhîr el-Haccî. Humus: Dâru'z-Zâkire, 1996.
- Salihöğlu, Hamit. "Câhiliyye Dönemi Eviye Şiir Ekolü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 441-459. <https://doi.org/10.30627/cuilah.631932>
- Sevdi, Ali. "Muallakât Şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ'da Ahlâk ve İnşâ Temalı Şiirler". *Muhtelif Şahıs ve Düşüncelerde Ahlâk ve İnşâ*. ed. Adem Yerde vd. 95-116. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Sezgin, Fuat. *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*. 13 Cilt. İstanbul: İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2014.

- Şentemeri, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân A'lem. *Şerhu Dîvânî Züheyr*. thk. Fahreddin Kabâve. Beyrut: Daru'l-Âfâk el-Cedide, 1980.
- Tayyib, Muhammed Süleyman. *Mevsûatü'l-kabâil el-Arabiyye*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 2010.
- Tülücü, Süleyman. "Züheyr b. Ebû Sülmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Varol, Hüseyin. "Evs b. Hacer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/542. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Veşşâ, Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed el-A'râbî. *Kitâbü'l-Müveşşâ*. thk. Kemâl Mustafa. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1953.
- Zeyno, Abdulkadir. *Mevsûatü'l-leâli min şî'ri'l-hikmeti fi'l-asri'l-câhilî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.